# BHARTRIHARIS SENṬENṬIAE

ET

## CARMEN QUOD CHAURI NOMINE CIRCUMFERTUR EROTICUM.

AD CODICUM MSTT. FIDEM EDIDIT LATINE VERTIT ET COMMENTARIIS INSTRUXIT

PETRUS A BOHLEN.



BEROLINI
IMPENSIS FERDINANDI DUEMMLERI
MDCCCXXXIII.

TYPIS ACADEMICIS.

VIRO

SUMME REVERENDO

IOANNI SCHULZIO THEOL. DOCTORI

BORUSSORUM REGI POTENTISSIMO A CONSILIIS INTIMIS

EQUITI ILLUSTRI CET.

HUMANITATIS ET INGENUAE DOCTRINAE FAUTORI INSIGNI

HASCE BHARTRIHARIS SENTENTIAS

FRUCTUUM

EX ITINERE LITTERARIO NUPER PERCEPTORUM

PRIMITIAS

ANIMI BENEFICIORUM IN SE COLLATORUM MEMORIS

TESTES ESSE VOLUIT

EDITOR.

# PRAEFATIO.

Londini quum ante biennium, summi Borussiae Ministerii munificentia commorari mihi liceret, ut, quod diu erat in votis, litteris Indicis pro viribus meis consulerem, nihil prius equidem et antiquius habui, quam ut sitim meam in Antiquitates Indicae gentis ardentissimam quocunque modo explerem: non solum libris rarioribus legendis excerpendisve et editionibus textuum Sanscritorum comparandis atque emendis, sed sculpturis quoque et picturis, quae in Museis asservantur, inspiciendis et virorum doctorum colloquio, ubi dubii aliquid atque obscuritatis oboriretur, illustrandis, inprimis vero codicibus manuscriptis evolvendis describendisque, donec pestis, pro dolor! Gangetica in patria urbe exorta et iamiam saeviens post exiguum temporis spatium studia interrupit dilectissima et patremfamilias domum revocavit. Inter ea quae raptim ipse collegi, de iis enim quae Rosenio meo et Stenzlero, intima mihi amicitia coniunctis debeo: Chhandogyae codicem, apographa Ritusanhari, Gitagovindi, Brahmavaivartapurani rell. nunc est tacendum, primum fortasse locum occupent *Bhartriharis* quae dicuntur sententiae, quas iam lectoribus benevolis trado et maximopere volo commendatas. Quae vero caussae me impulerint ut haec potissimum carmina elegerim et quae dici possint in universum de persona et ingenio poetae, de codicibus quibus usus sum manuscriptis, de ordine librorum singularumque sententiarum nativo, de metrorum ratione et de carmine erotico *Chaurapanchâsica* dicto, quod sententiis hisce praemisi, ea omnia, ne quid desideret lector, breviter iam et omni qua par est verecundia, sunt exponenda. Itaque primum de auctore sententiarum videamus.

Constans exstat Indorum fama, quae शतकानि sive *Centurias* ut vocantur, ad Bhartriharim, refert regis Vikramâdityi fratrem, qui seculo ante Christum natum primo floruit et tractatum quoque grammaticum scripsisse putatur, quo de temporis momento nulla sane dubitandi causa adest idonea. Etenim citantur sententiae non modo in operibus rhetoricis, ut in *Sâhityadarpano* (de quo exstat Codex anno 1027 conscriptus; vid. *Schlegel* reflexions sur les langues Asiat. p. 111.) et in eo, quod antiquius est, *Kâvyaprakâso* scripto, sed etiam in dramaticis *Bhavabhûtis* ex seculo octavo, in *Hitopadeso* ex primis post Chr. seculis et in ipsa *Kâlidâsi*, poetae nostri aequalis Sakuntala (vid. ad Nit. 62). Quodsi tamen disticha Satacorum, quae sparsa huc illuc apud diversos leguntur, ex alio quodam fonte derivata vel etiam per sententiarum collectorem ex operibus istis desumpta et Bhartrihari tributa putes, non equidem renitor, sed ipsas maxima saltem ex parte sententias quominus recentiores habeamus, obstat earundem ingenua et haud fucata simplicitas, quae, in modulis et rhythmis sobrior, paroemia et alliterationes, quibus serior aetas delectatur, rarissime captat, quae modum in vocabulis componendis et in sesquipedalia verba diducendis non transgreditur et quae in universum colore, imaginibus et totius linguae ratione ad Kâlidâsi sermonem et aetatem proxime accedit. Reliqua quae de Bhartrihare traduntur inanes fabulae sunt, quas in transcursu tetigisse sufficiat. Fingunt enim Vikramum, inter quinque fratres minorem, a patre Gandharvaseno, qui in Malvae urbe Dharanagara domicilium habuit, imperium accepisse sed ipsum, peregrinandi cupidum Bhartrihari impertivisse; hunc autem uxoris perfidia et adulterio, quae adultero pomum quod immortalitatem praeberet dederat, commotum, vitam austeram iniisse et librum de devotione composuisse: quod ultimum aperte expiscati sunt ex secundo libri Nîti versu, ubi de mulierum perfidia queritur poeta. Narrantur, quae modo diximus, in fabularum collectione vulgo *Beitalpachisi* h. e. वेतालपञ्चविंशति *narrationes de vigintiquinque daemonibus* dicta, a Sivadâso composita (cfr. Asiat. Journal II. p. 27.), quibus conspirant fere quae Scholiasta in capite secundi libri

protulit: राज्ञा त्रिविक्रमशक्येन स्वलब्धं फलं कस्मैचिद्ब्राह्मणाय दत्तं । तस्य फलस्य महिमायेन भक्षितं सो ऽमरो भवति मरणं नास्ति तत्फलं ब्राह्मणेन मनसि विचार्य बहूनां पालको राजा भर्तृहरिः तस्मै दत्तं । राजापि स्वपत्नी अतिप्रियतमा तस्यै दत्तं । तथापि कश्चनजारः तस्मै दत्तं ॥ Plura describere taedet, hoc unum tantum addo, pomum illud eodem modo induci discordiae instrumentum, quem ad modum illud in mille et una noctibus notissimum; ceterum vero in versu, ad quem illustrandum haec attulit Scholiasta, nihil omnino latere puto quod ad Bhartriharim necessarie referendum sit, quare assentiri non possum Colebrookio viro clarissimo existimanti (Introduct. remarks p. XIII. in Editione Bhartr. Srir.): auctorem in illo saltem versu ad vitam suam respexisse. Rogerius denique ex mente sacerdotum Bhartriharim Brâhmani cuiusdam, *Sandragoupeti Naraja* nominati filium fuisse perhibet, hoc est, nisi omnia me fallunt, Sandracotti regis (चन्द्रगुप्तो नराजा) celeberrimi, quem sacerdotem fuisse scioli seriores hallucinantur. Hunc pergunt quatuor uxores duxisse: filiam Brâhmani ex qua *Vararuchim* sustulit, ex filia Kshatriyi *Vikramârkum*, ex filia Vaisyi *Battim* atque ex Sûdrâ denique uxore *Bhartriharim*. Horum primus Vararuchis sapientissimus, ut volunt, Vedorum partem commentario amplexus est et librum composuit ethicum: igitur procul dubio idem est quem grammaticam Prâkritam composuisse constat. Vikramâdityum porro regnum suscepisse et Battim sibi adiunxisse ministrum tradunt; sed in hoc denuo errare videntur et personas et tempora confundentes: exstat enim quod Bhattikâvyam vocant carmen grammaticum, Râmi res gestas simul exponens, quod Bhartrihari cuidam grammatico aetate posteriori tribuitur (Asiat. Research. X. p. 436.) atque ex huius carminis nomine fratrem Bhartriharis nostri divinasse existimo Battim. De centuriarum denique auctore eadem fere quae supra attulimus, Padmanâbhus apud Rogerium fabulatur: eum voluptatibus summopere fuisse deditum et ultra trecentas uxores duxisse. Pater igitur, iam in filium minorem, ex quarti ordinis uxore natum, nimium severus, vitam eius dissolutam reprobravit, quo facto Bhartriharis, uxoribus repudiatis, sententias nostras non composuit quidem sed ex multis

libris aliis *collegit*. Hoc unum ex eiusmodi farinae fabellis teneas velim; nam etsi Sataca haec ad genus dicendi sententiosum stricte non accedant sed ita sint comparata ut unus idemque poeta talia condere potuerit, facile tamen inducor ut credam ea iam antiquitus ex aliis carminibus excerpta et inter se conglutinata fuisse, id quod de omnibus sententiarum collectionibus antiquis valet, quae postea demum collecta, viro cuidam suae aetatis sapientissimo solent tribui. Eadem modo sententiae et adagia in V. Testamento Salomoni, Arabica vero Alidi aliisque hominibus acutis tribuuntur, neque in tali fama, nisi caussae vetant idoneae, facile negaveris, partem saltem illarum sententiarum ad auctorem cui adscribuntur referendam esse, quod equidem de secundo potissimum Centuriarum libro crediderim. Haec fere sunt de auctore carminum quae dicenda habui, debilia quidem et manca: etenim non fluviorum tantum quorundam ea est conditio ut fontes ignorentur, sed habent etiam artes haec fata, ut, quando ad posteros propagentur, hi quidem ipsas doctrinas satis accurate servent, quae vero ad earundem historiam, ortum, progressum et incrementum pertinent, ea fere negligant omnia. Eandem sortem experta est Indica eruditio, cuius origo tenebris adeo est involuta, ut ex illis reliquiis quae hodie supersunt atque ex veterum in rebus Indicis inscitia, vix quidquam certi possit erui. Quae quum ita sint, reliquiae grata sumamus manu atque eas praesertim quae ob nativam suam pulchritudinem ad posteros devenire summopere merentur. Atque hoc de Bhartrihare inprimis testatur vir in rebus Indicis omnium doctissimus Colebrookius, qui Sataca eam potissimum ob caussam Hitopadesi editioni Srîrâmapurensi adiecta fuisse ait, quod egregiae in iis morum descriptiones deprehendantur et quod nitor insuper poeticus, parciore quidem manu quam in multis operosis Indorum carminibus dispersus in iisdem inveniatur, sed qui lectores eo magis possit allicere Hoc praecipue dicendum est de libro qui *Nîti* inscribitur, cuius sententiae et argumenti elegantia et dictionis suavitate reliquis longe praestant et quem multis de caussis antiquissimum puto, cui postea sese adiunxerint libri *Sringâra* et *Vairagya*, summi

interdum frigoris pleni. In primo libro Sringâra, sive de amoribus, solitis imaginibus laudantur mulieres et vituperantur, earumque nates magnae, lotis similes oculi, tumentium mammarum onus sexcenties occurrunt, in qua re miramur sane poetas Indicos, eos saltem quibus vis ingenii nullo modo deest, quod talibus ineptiis certant et „toties revocatos eandem rem dicunt commutatis verbis et sententiis." Quod multo magis de libro tertio valet, ubi repetita semper, imaginibus frequenter putidis et pingue quiddam sonantibus, sordida illa Yoginum devotio describitur. Verba, quae Ilgenius (in opusc. philol. II. p. 70.) de poetis Graecorum gnomicis protulit, apprime huc faciunt: „Mirari subit, quomodo tot poetae in tam vili orbe morari potuerint, et quidquid in iis erat ingenii, id non rebus praestantioribus, quae ornatum aliquem poeticum admitterent, dedicarint, sed in res transtulerint, quae nisi a pietate, commendationem habent nullam." In libro secundo contra leguntur adagia vere acuta (cfr. vs. 3. 7. 8. 11. 16 rell.), inveniuntur sententiae morales quae ingenium exprimunt cum quadam novitate et gravitate, quae laudem doctrinae, honestatis et omnis virtutis celebrant cum grato quodam et perspicuo acumine (cf. 4. 5. 6. 12 et rell.); prostant fabulae Aesopicis similes, quibus clausulas addit poeta, non tales quidem quales Martialis aut nostrates solent addere, attamen suavitate sua non destitutas (ut 57. 62. 98); adsunt epigrammata ut ita dicam historica, sive historiolae versibus enarratae (v. c. 67. 82. 86); mythologica denique deprehenduntur permulta, quae fabulosa vocari possunt interdum, sed rem de qua agitur probe illustrant (vid. 10. 15. 27. 28. 29. 38. 68. 69. 72. 85. 93.). In omnibus vero hisce sententiis egregia latent adiumenta ad mores Indorum antiquiores depingendos, et, quod rei caput est, ad intimam linguae Sanscritae scientiam comparandam, quibus de caussis et nos, qui iuvenibus imprimis doctrina provectioribus prodesse volebamus, Bhartriharim, quem academicis lectionibus perquam aptum censet Schlegelius (Reflex. p. 163.), denuo edendum curavimus et textum, ceteroquin rarissimum a pessimis, quibus scatebat, mendis purgare studuimus.

Iam de auxiliis meis, quibus in hac Satacorum editione usus sum et de iis in genere quae ad crisin pertinent pauca dicenda sunt, praecipue de manuscriptis Codicibus qui Londini, in collegii mercatorum in Indiam commeantium Museo (*East India House*) asservantur et virorum cuiusvis regionis doctorum usui summa cum liberalitate permittuntur. Codices Bhartriharis, praeter unicum Taylorianum, Gaikavarenses omnes et a viro immortalis memoriae Colebrookio Museo donati sunt. Inter hos Codex optimae notae et a nobis princeps habitus is est, qui scriptura Devanagarica exaratus, in Catalogo numero 1791 signatus, omnes Bhartriharis sententias complectitur cum commentario perpetuo. Scriptura Codicis paullo recentior videtur neque librarius annum quo membranam descripserit notavit. Nos litera A codicem distinximus, cum editione impressa quam accuratissime contulimus eiusque scholia descripsimus, quorum apographum sollers Stenzlerus cura ac diligentia denuo, tempore urgente, perlustravit. — Secundus Codex, quem B nominavimus, in catalogo numerum prae se fert 1987 et praeter alia quaedam, ut Kirâtârjuniyi fragmentum, integrum Bhartriharis opus sed sine commentariis continet, scriptura devanagarica satis antiqua, Samvat 1604, hoc est anno p. Chr. n. 1547 conscriptus. In lectione quidem insignis est aestimandus codex, quippe cuius librarius complures ante oculos habuisse membranas possit videri ex quibus textum quodammodo criticum concinnare studeret, vocabulum aliud transfigendo, aliud obelo notando, et variantem lectionem uncis, hoc modo ×—× includendo. Quum tamen eo non processerit ut sphalmata evitaret pessima sed saepenumero intolerabili negligentia atque oscitantia verba vitiaret, scriptorem existimo vetus quoddam exemplar criticum negligentius transscripsisse potius quam suo ipsius indicio ac crisi fuisse usum. Ceterum centuriae in hoc apographo longe ultra centum versus transcurrunt: Vairâgya enim 123 exhibet disticha, Nîti 106, Sringâra 121, ita ut librarius aliquis recentior hoc codice usus, centuriam tantum desideraturus esset dimidiam, ad quartam si placuisset digerendam. Nos vero versus omnes, qui apud alios desiderabantur, exsulare iussimus;

sunt enim passim ieiuni et merum, ex more recentiorum poetarum, κρουνοχυτρολήραιον continent; ulceribus laborant gravissimis neque ullo metro, nisi coniecturis factis audacissimis possunt adaptari; sunt praeterea obscuri plerumque et sine scholiis intellectu difficillimi. Nam quid aenigma sibi velit quale vs. 70. exstat, videant me acutiores:

यूयं वयं वयं यूयं इत्यासीन्मतिरावयोः ।
किं जातं अधुना येन यूयं यूयं वयं वयं ॥

Alius codex, litera C notatus, in Catalogo no. 1549, librum Sringâram tantum continet cum commentario. Litteris Bengalicis et quidem negligenter scriptus est neque annum prodit. — Eundem librum de amoribus praebet Codex D numerum 1378 in fronte gerens; scriptura est Devanagarica, scholia adsunt eadem, annus autem quo exaratus est, Samvat 1855 sive 1798 post Christum. — Unus exstat liber e collectione Tayloriana no. 140. a nobis T notatus, quem strictim tantum inspeximus. Integra quidem Sataca continet apographum sed misere vexata et versionis tantum in gratiam, ut videtur, subiecta; haec autem versio, litteris devanagaricis, iisdem metris et rhythmis praeterea finalibus instructa, dialecto quadam hodierna confecta est quae vel ipsi Shakespeario aliisque viris doctis, qui idiomatum vulgarium cognitionem sibi compararunt, ignota fuit. Ordo denique versuum in Cod. quam maxime est turbatus, ideo ut inutilem fere laborem instituat qui apographum hocce cum aliis velit conferre. — De Editione Satacorum Srîrâmapurensi eadem dicenda sunt, quae iam vir clarissimus Aug. Guilelmus a Schlegel in medium protulit de Rameidis atque Hitopadesi editoribus. Idem enim Careyus et iidem forsitan litterati Indici, Panditi nominantur, qui fabularum textum prelo paraverunt, Bhartriharis etiam disticha e tribus, mancis quidem sed sese invicem supplentibus, Codicibus Mst. primi evulgarunt et Hitopadeso tanquam appendicem adiecerunt (Srirâm. 1804.). Etsi vero hi docti viri omnibus muniti praesidiis ad crisin auctorum Indicorum accesserint, queritur nihilominus Schlegelius, hos esse in primis editionibus parandis negligenter versatos. Et recte quidem queritur vir acutissimus. Nam Bhartriharim quod attinet, metra portentosis lectionibus

violarunt; glossemata in textum, genuina lectione neglecta, receperunt; versuum ordinem turbarunt; vocabula falso haud raro distinxerunt; scholia in librum Vairâgyam vitiis plena imprimenda curarunt; confuderunt alia, alia ad lubitum omiserunt; textum denique typis expressum a sphalmatis typographicis non ubique purgarunt. Gravis sane accusatio, cuius tamen commentarius noster in quovis fere disticho praebebit argumenta. Rarior praeterea facta est editio illa primaria, quam iam post vulgatum per duumviros clarissimos Hitopadesum, vix ac ne vix quidem in manus tironum venturam esse speramus: in eruditorum conspectum si forte cadat, ii sane ubique videbunt iudicium nos nimis severum non tulisse. — Restat ut de versione belgica, quae duobus saeculis praeteritis et prima fortasse quae ex lingua sanscrita in Europaeum sermonem translata unquam apparuit, paucis agam. Est haec *Abrahami Rogerii*, sive potius Brâhmani Padmanâbhi, cui omnia sua debet Rogerius, in libro, cuius versione gallica utor: *la porte ouverte pour parvenir à la connoissance du paganisme caché, trad. en franç. par Thom. de la Grue, Amsterd.* 1670. 4^to^, ubi inde a pag. 291. libri Vairâgyi et Nîtis legitur paraphrasis. Religionem christianam propagandi caussa anno 1630 in Indiam tetendit Rogerius et in urbe Paliakatta, in regione Carnatica sita, decennium fere commoratus est ubi ex sacerdote, quem modo nominavi, brahmanico, linguam lusitanicam edocto, compendium non modo mythologicum sed versionem quoque Bhartriharis, prima de amoribus centuria praetermissa, fando accepit et concinnavit. Hanc quidem interpretationem, etsi ubique fere picturae partem aversam satis pellucidam repraesentet et paraphrasis potius dici possit, magna mihi fuisse utilitate ad sensum in dubiis locis universum captandum, ingenue fateor. — Sententias denique selectas Loiseleur de Longchamps chrestomatiae suae inseruit ex Edit. Srir. desumptas et vitiis gravioribus purgatas. Atque haec sunt in novo textu concinnando quae mihi aderant subsidia, quibus quomodo usus et qualia secutus sim praecepta critica, indicabo et religiose, ut par est, cum lectoribus communicabo. „Censendi iudicandique munere, verba sunt Ruhnkenii, sic fungitur aliquis,

ut vera a falsis et suppositiis discernat, fraudes suis vestigiis odoretur et demonstret, obscuris sive rebus sive verbis lumen affundat, depravata corrigat, laudet recta, deprehendat vitiosa;" quod quidem praeceptum ut in libris Sanscritis edendis omnibus valet ita maxime in Bhartriharis sententiis, quippe quae, ad publicam instructionem aptissimae, a multis describebantur et vitiis ideoque laborant gravissimis. Primum vero, rem altius ut repetam, ne hoc quidem dici potest quomodo se invicem sequi debeant tres Centuriae, quum ex Codd. Msttis nil certi de hac re possit elici. In codicibus C et D librum de amoribus tantum invenimus, reliqui autem, literis A et B insigniti, Vairâgyam praeponunt, Sringâra libro collectionem claudentes; sed ordo ille ab constitutus esse potest homine qui libros, per se absolutos, postea coniunxit, tametsi Rogerius Vairâgyam quoque Nîti libro anteponat. Scholiastam in Cod. A si audiamus, Vairâgyam ille solita formula claudit इति भर्तृहरिणा कृतं वैराग्यशतकं समाप्तं atque eadem repetit in fine Sringârasataci: in libri tamen de officiis clausula hanc centuriam *primam* appellat, et, quod in aliis libris neglexit, Commentarium finitum declarat: इति भर्तृहरिणा कृतं नीतिशतकं प्रथमं समाप्तं । इति भर्तृहरिणा विरचितं टीकायां नीतिशतकं समाप्तं ॥ cui addi potest eundem commentatorem in solo de officiis libri initio fusius de poeta narrationem instituere, in aliorum contra librorum capite rem tacite aggredi, ita ut merito putare possis eum Nîti centuria totam incipere collectionem. Sed omnes hasce rationes, iamiam sibi oppositas nil probare, quilibet ipse videt, inprimis si statuamus Nitisatacam antiquitus solum exstitisse, quare consultius visum est, ordinem quem Edit. Sr. induxit servare, primum, ne integris libris transpositis maior oriretur confusio ac discrepantia, dein autem quia ex mente Indorum nos egisse putamus quod iuvenilibus nequitiis incipientes ad virilis aetatis officia et morum praecepta transgressi devotione senili ac poenitentia, ut solent illi, finivimus fortasse denique compilator ipse de consilio collectionem suam ab ἐρωτικοῖς auspicabatur carminibus, quo lectores ad reliqua quoque alliceret et excitaret. Res porro non minus ardua erat singulas cuiusvis libri sen-

tentias ita inter se connectere ut inscriptionibus responderent cuique decadi impositis. Distinguitur enim centuria quaevis in decem capita minora suis quaeque titulis inscripta, contra quam distinctionem liber de amoribus in eo tantum pugnat, quod decadem non servavit sed capita plus ultra decem versus prolongavit, interdum vero, ut in tempestatum descriptione, intra hunc numerum se detinuit. In Ed. Srir. lemmata ibidem reperiuntur ubi in Cod. A, quem in Sringâra sequitur illa, prostant, ita ut in hoc libro nec mutandum esset quicquam, neque ordo, quem Cod. B perperam observavit, notandus. In libro tamen secundo editio inscriptiones prorsus omisit, et recte quidem, portentosum e Cod. B et Tayloriano ordinem secuta; in tertio demum libro huc illuc adscripsit lemmata, ad Cod. A denuo recurrens, ita tamen ut nimiis saepe interspersa sit sententia quae cum titulo nullo modo concordet. Quae omnia quum ita sint, capita in hisce libris minora ad sensum inscriptionibus indicatum redigi debebant, versus interdum transponendus, interdum transfigendus, saepe etiam ex alio loco, quin imo ex secundo libro in tertium transferendus, ad quam rem magno sane adiumento fuit versio Rogerii. Nam etsi haec, in singulis iusto liberior, saepenumero ne sensum quidem recte indicaverit, tamen in eo praestantissima visa est, quod decades bene distinxit et distichon quoddam omittere potius maluit quam seriem turbare genuinam. In digerendis autem hoc modo sententiis eadem crisi atque in variantibus lectionibus usus sum, scilicet ut versum non reciperem, nisi duae saltem vel plures adessent auctoritates, quae suum cuique locum adsignarent. Quodsi semel vel bis morem huncce violasse videar, in notis rationes reddidi, quibus argumentis commotus equidem fuerim ieiunae alicuius sententiae loco interserere aptiorem: ordine enim, qualem Edit. exhibet, semel turbato, nihil sane referre opinabar qualem versum alteri expuncto substituerem dummodo locum suum apte tueri posset. Ne tamen lector, editione Sr. usurus, in hac re dubius maneat, tabulam in fine opusculi adieci synopticam duorum librorum, qui ad distichorum ordinem a nostra editione omnino discrepant, ex qua tabula simul apparet textum

vulgarem Srîrâmapurensem in libro Nîti Codices B et T, in Vairâgyo autem illum quem litera A notavimus, presse sequi, ita ut editores ad Centuriam de moribus redigendam ipso Cod. B usos fuisse haud absimili coniectura statuas; quum vero in lectione non eadem inter utrumque textum necessitudo existat, sed Edit. nimium quantum differat et alia prorsus scholia, quam in Cod. A leguntur, praebeat, tertium quoddam manuscriptum pro norma habuisse omnino putandi sunt editores. Versus denique abundantes ex Cod. principe A et Edit. Sr. in supplementis collocavimus. Prorsus enim absonum esset *Centurias* vocare Bhartriharis sententias si vel unus versus numerum centenarium excederet; in animadversiones tamen disticha ablegare noluimus ista, ne pro spuriis haberentur omnia de quibus non constaret: de singulis ceterum adnotationes nostras adeas velimus.

Gravioris utique in re critica momenti est metrorum ratio, quam qui neglexerit, in legendis poetis et quid dicam in emendandis ubique haerebit. Solent enim in opere longo πολυπλόκοις μέτροις uti seriores poetae Indici, praesertim in sententioso poeseos genere. eadem quoque Bhartriharis sataca metrorum varietate insignia sunt, de quibus, ne cuique disticho schema suum praeponere cogamur, pauca disserere libet. Poteram equidem lectores ad *Colebrookii* tractatum *on Sanscrit and Pracrit poetry* (Asiat. Res. Vol. X.) et ad doctum *Lassenii* in Hitopadesum commentarium ablegare, ubi metra illa pag. 197. ad normam suam revocata sunt fere omnia, at quum Kâlidâsi opusculum *Srutabodham* dictum, cuius apographum amico debemus Stenzlero, nondum in vulgus sit prolatum, haud ingratum fore speramus, quod ex illo de metris compendiolo, celeberrimo poetae adscripto atque ex *Mallinâthi* scholiis, praecepta huc illuc inspergam, quae etsi rem clariorem non reddant, leges tamen continent firmissimas ad quas oratio dirigi debeat poetica. Quoniam vero scientia metrica auditu percipitur, Kâlidâsus libellum suum, in cuius praecepis Pingalum aliosque sequitur antiquiores, Srutabodham nominasse narrat.

छन्दसां लक्षणं येन श्रुतमात्रेण बुध्यते ।
तदहं कथयिष्यामि श्रुतबोधमविस्तरं ॥

Quadraginta versibus, quos dicimus memorialibus, constat tractatus, ita ut unoquoque disticho metrum quoddam, cuius nomen ac mensuram exhibet, absolvatur, praeceptis quibusdam de pedibus hunc in modum praemissis:

मस्त्रिगुरुस्त्रिलघुश्च नकारो
भादिगुरुस्तत आदिलघुर्यः ।
जो गुरुमध्यगतो रलमध्यः
सो ऽन्त्यगुरुः कथितो ऽन्त्यलघुस्तः ॥

Hoc est: म *est sigla pro tribus longis* (Molosso –––), न *pro tribus brevibus* (Tribrachy ⏑⏑⏑), भ *pro prima longa* (Dactylo –⏑⏑), य *pro prima correpta* (Bacchio ⏑––), ज *pro media producta* (Amphibrachy ⏑–⏑), र *quando brevis syllaba mediam sedem occupat* (Amphimacer –⏑–, est enim ल compendium scripturae pro लघुः), स *ubi longa in fine stat* (Anapaestus ⏑⏑–), त *quando ibidem brevis locum habet* (Antibacchius ––⏑). — Singulos porro regularium metrorum, praeter Sloci epici et Aryae, pedes per tres syllabas dispesci constat, quarum quidem compendia sive singulas litteras inter se connectunt Indorum metrici, in Duali positas si forte iterantur, quam rem tironum, tali breviloquentiae non adsuetorum, in gratiam exemplo reddam clariorem. Versum Sapphicum:

–⏑––|–⏑⏑–⏑–⏑

Indi hunc in modum secarent:

–⏑–|––⏑|⏑–⏑|––

sive siglis suis रतजगौ redderent expressum, quarum literarum ग Dualis nota insignitum docet duas superesse longas syllabas, गुरुः enim sive ग longam significat. Magis vero ingeniosum est sed aenigmati fere simile, quando pedum numerus vocabulo quodam, ut ita dicam, technico indicatur, ut in metro e. g. *Mahâmâlitam* (*Mallinâth*. ad Sisupâlab. 11,37.), cuius haec est norma, per regulam una cum nomine expressa:

⏑⏑⏑|⏑⏑⏑|–⏑–|–⏑–|–⏑–|–⏑–|

यदिह नयुगलं ततो वेदरेफैर्महामालितं ॥

ad verbum: *in quo* न *geminum tunc,* र *Vedorum* (hoc est: ad numerum horum librorum quater repetitum) *Mahâmâlitam est.* — Sed iam ad poetae nostri Bhartriharis metra propius accedamus atque ab antiquioribus quidem incipiamus, inter quae primum locum occupat.

I, 1. *Slocus epicus.* Pertinet vero haec species, ut eae quae proxime sequuntur, ad primam metrorum classem generalem, cuius pedes temporibus componuntur, unde गणछन्दः dicitur; secunda वर्णवृत्तिः sive अक्षरछन्दः nominata, omnia complectitur metra quae syllabarum *numero* scanduntur. Sloco satis frequenter utitur Bhartriharis: Sringâra 11. 13. 14. 16. 20. 29. 31. 60. 61. 68. 73. 74. 75. 85. 86. 90. 99. Nîti 1. 11. 21. 24. 25. 43. 47. 56. 74. 83. Vairâgya 2. 9. 56. 90. 94. Supplem. 6. 9. 12. 14. 20. Nolo quidem leges huius distichi, iam a multis viris doctis tractatas repetere, neque enim variat Bhartriharis slocus ab slocis melioris constructionis; ea vero quae forte liberiora sunt suis locis notabuntur. Addam tamen regulam *Mallinâthi* (ad Sisupâlab. 19, 1.) ex qua in omnibus pedibus syllaba quinta correpta, sexta producta esse iubetur; in pedibus secundo et quarto autem syllaba septima brevis. Peccant tamen haud raro contra syllabam primi et secundi pedis longam poetae. En regula ipsa:

पंचमं लघु सर्वेषु सप्तमं द्विचतुर्थयोः ।
गुरुषष्ठं च सर्वेषामेतच्छ्लोकस्य लक्षणं ॥

2. Sloco maxime cognatum et versui Veterum elegiaco quodammodo accedens metrum illud est quod आर्या nominatum, in singulis sententiis, utpote liberius, satis frequens, in carminibus longioribus huc illuc intermixtum comparet. Distichon quemadmodum Slocus in quatuor dividitur membra, पादाः, quorum primum tertiumque tribus pedibus sive duodecim temporibus, मात्राः। constant, hoc est syllabis brevibus, productis non obstantibus, quae in binas dissolvuntur mâtras. Membrum secundum octodecim, quartum autem catalecticum quindecim mâtris absolvitur. Regula Kâlidâsi, quae schema simul praebet, haec est:

= ⏑⏑ | ⏑ ⏓ ⏑ | = = ‖ – – | – – | ⏑ – ⏑ | – – | ⏓
‖ – ⏑ ⏑ | – – | ⏑ | – – | ⏓

पूर्वे द्वादशमात्राः पादे चाष्टादशद्वितीये च ।
द्वादश तथा तृतीये पञ्चदशान्ते च सार्योक्ता ॥

In singulis pedibus conformandis, dummodo quatuor moras contineant, cum maxima licentia versatos esse videmus poetas, hac lege tamen constricta ut hemistichii primi sextus pes Amphibracho semper vel Proceleusmatico saltem constare debeat, qui in primo, quinto et septimo pede nunquam occurrunt. Proceleusmaticum a pede tertio utriusque hemistichii omnino abhorrere Lassenius censet: exstat tamen Nîti vs. 31. Pes sextus denique in secundo hemistichio una constat syllaba brevi. Disticha hoc modo composita apud Bhartriharim habes quae sequuntur, in quibus asterisco notata sunt ea quae vitio aliquo laborant, ut saepius fit in versibus Aryâ metro conscriptis: Sring. 32. 37*. 41*. 43. 57*. 91. 100*. Nît. 3. 30*. 31. 35. 51. 84. Supplem. 11*. 13. 18. 19. 21. 22. 23. — Quodsi omnibus regulis salvis acatalecticum fit hemistichium secundum, quale est Sring. 27.:

⏑⏑–|⏑⏕⏑|–⏑⏑||⏑⏑⏑⏑|⏑⏑–|⏑–⏑|⏑⏓⏑|–

*Aryâgîti* vocatur metrum, qua serioris aevi poetae magis delectari videntur et de cuius structura docte egit *Benary* ad Nalod. Praef. p. VI. sqq.

3. Ad metra quantitate syllabarum vel temporibus constituta illud quoque pertinet quod वैतलीय nuncupatur; species re vera Aryâgîtis cuius tamen licentias respuit atque ad secundam metrorum classem viam munivit. Norma haec est:

⏑⏑–|⏑⏑–|⏑–⏑|–||⏑⏑–|–⏑⏑|–⏑–|⏑––

pedes ternis iam constare ubique syllabis vides, quae tamen quatuor mâtras efficiunt; leges praeterea praecipiunt membra Cretico et Iambo claudi, quibus abscissis sex tempora manent sive morae in minoribus, octo in maioribus membris. Hoc sibi vult regula in scholiis ad *Ghatakarp.* vs. 1. षड्विषमे ऽष्टौ समे कलाः (sic enim legendum), quam pleniorem dabit *Mallinâthus* ad Sisup. 16, 1. coll. *Colebrook.* in Asiat. Res. X. p. 404. seq. Atque hoc illud ipsum metrum est, cuius nomen Lassenius non invenit (ad Hitop. p. 199). Bis tantum in Bhartrih. sententiis exstat: Sring. 82. et Vairâg. 57.

II. Faciliora omnino sunt metra ea quae Colebrookius et Lassenius *monoschematica* appellant quaeque non syllabarum valore sed numero metimur. Tetrasticha possint vocari, pedes enim paribus syllabis quater eodem ordine recurrunt: attamen quum litterarum contactus euphoniae in gratiam, in caesura primi ac tertii stichi semper observetur, melius utique metra illa Indorum more tanquam disticha considerentur, quare et nos singulas versus partes *membra* potius, sive *lineas* interdum et *cola* appellare maluimus, quorum bina hemistichium constituunt. Dividuntur haecce metra, secundum syllabarum in quovis membro numerum, in genera diversa, quorum quod in Centuriis nostris primum in censum venit Hendecasyllabum, *Trishtubh* appellatur. Huius, Kâlidâsi ordinem si sequimur

1. prima specie, *Sâlinî* vocata, Bhartriharis utitur: Sring. 3. Nîti 40. Vairâgy. 30. Schema hoc est:

–́–́–|–́–⏑|–́–⏑|––‖ quater repetitum,

cuius regulas hoc modo proponit *Kâlidâsas* (vs. 17. coll. *Mallinâth*. ad Sisup. 18, 1.):

ह्रस्वो वर्णो जायते यत्र षष्ठः
कम्बुग्रीवे तद्वदेवाष्टमान्त्यः ।
विश्रामः स्यात्तन्वि वेदैस्तुरङ्गैः
तां भाषन्ते शालिनीं छान्दसीयाः ॥

*quodsi sexta syllaba corripitur, o cervice pulchra! et eodem modo syllaba post octavam; si hypotmesis fit, o tenera! in quarta et septima: hanc speciem Sâlinîm appellant metrorum gnari. Vedi* pro quatuor ponuntur, *equi* scil. solis, pro septem; mulierem alloquitur poeta, ut solent Indorum magistri, nos in sequentibus talia omisimus.

2. Ex Sâlinî oritur metrum *Indravajrâ* si modo tertiam et septimam corripis hoc modo:

––⏑|––⏑|⏑–⏑|––‖

*Mallinâth*. (ad Sisup. 14, 86.) pedes indicat: स्यादिन्द्रवज्री यदि तौ जगौ गः ।
*Kâlidâs*. (vs. 19.) praecipit:

यस्यां त्रिषत्सप्तममक्षर स्याद्
ह्रस्वं सुजङ्घे नवमं च तद्वत्।

*in qua tertia, sexta, septima et nona corripiuntur,* hanc Indravajrâm appellant. Utitur Bhartriharis hac mensura in locis his: Sring. 18. 22. 54. 78. 92. Nîti 15. 33. 50. 58. 63. 64. 65. 100. Vair. 8. Suppl. 2. 3. 8.

3. Si etiam primi membri pes primus mutatur in Amphibrachum, metrum appellatur *Upendravajra*, apud Bhartrih. Sring. 23. et Vairâg. 84. exstans. Norma est:

⏑–⏑|––⏑|⏑–⏑|––‖

et nomen videtur metrum accepisse ex *Gitagovind.* 4, 4, 2. ubi in versu eadem mensura concinnato legitur उपेन्द्रवज्र *fulmen,* ad quam rem facit observatio Colebrookii (l. l. p. 406.): *where the stanza has the appearance of being a quotation, it might be conjectured that the denomination of the measure was originally assumed from the example.* Haec igitur coniectura si speciem aliquam veri habet, et habet sane ut equidem puto, infra enim aliud huius generis exemplum deprehenditur: post Jayadevum saltem vixit qui Srûtabodham, Kâlidâso attributum, composuit, quod carmen Upendravajrâm explicat (vs. 20.) nomine eius addito. Neque tamen exinde consequitur omnes, qui hoc metro usi sunt poetas Jayadevo posteriores fuisse, potest enim hoc solum nomen, ex Gitagovindo desumptum, mensurae antiquiori inditum fuisse, ut exemplo probari potest: Sic metrum *Kalahansa* (Colebrook. p. 470. VIII. no. 7.) apud *Mallinâthum* (ad Sisupâl. 6, 73.) novum nomen ex Maghi versu ipso कुटजानिवीक्ष्येत्यादि accepit *Kutaja.*

4. Permixtum quodvis ex duobus metris genus vocatur उपजाति: cuius quatuordecim varietates existunt et eum potissimum in finem inducuntur ut rigidior lex, eâdem ubicunque syllaba arsin inchoandi evitetur. Sic commixta inveniuntur Vansashta et Indravansa, Vâtormi et Sâlinî (vid. Colebr. l. l. p. 427.), frequentissime tamen Indravajrâ et Upendravajrâ componuntur, quod quidem genus κατ' ἐξ. *Upajâti* dicitur. Ex regula *Mallinâthi* (ad Sisup. 3, 1.):

इन्द्रोपेन्द्रवज्राभिश्रणादुपजातिवृत्तं॥
अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ ।
पादौ यदीयावुपजातयः ताः ॥

E variis Upajâtis generibus Bhartriharis illud semel (Nît. 75.) adhibuit, ubi Upendravajra ter repetitur et Indravajra in ultimo tantum membro locum habet; semel (Niti 95.) aliud, quo Upendravajra in primo hemistichio ponitur, in secundo Indravajra, quibus varietatibus nomen, si quod habent, non invenio. Alia species *Akhyânakî* vocata, bis in Satacis adhibita est: Nîti 7. 72. et haec quidem fit, si Indravajrae pedes primum membrum faciunt et dein Upendravajra ter sequitur; cf. Srutabodh. vs. 22.

यदीन्द्रवज्रचरणः पुरा स्याद्
उपेन्द्रवज्रचरणास्त्रयोऽन्ये ॥

5. *Rathoddhatâ*, in unico tantum versu Sring. 24. usurpatum, metrum appellatur, quando inter breves syllabas, ut Srutabodh. (vs. 24.) praecipit, prima, tertia, septima, nona et finalis producuntur:

−⏑−|⏑⏑⏑|−⏑−|⏑−||

pedes designat *Mallinâthus* (ad Kirâtârj. 13, 35.): रोनराविह रथोद्धता लगौ ॥ idem repetens in *Sarvankashâ* 4, 58. Verba Kâlidâsi addam facillima:

आद्यमक्षरमथ त्रितीयकं
सप्तमं च नवमं तथान्तिकं ।
दीर्घमिन्दुमुखि यत्र जायते
तां वदन्ति कवयो रथोद्धतां ॥

Varietas huius metri illa est, qua Bhartriharis utitur Sring. 55, cui nomen non habeo:

=⏑=|⏑⏑⏑|=⏑⏑|⏑=||=⏑=|⏑⏑⏑|=⏑=|⏑=

6. *Vatabodhakam* metrum vocatur dactylicum Alcmanium illud quod Colebrookio *Dodhaka* est, apud Bhartr. Sring. 9. Ex Kâlidâsi regula fit, si prima, quarta, septima, decima et finalis producuntur (Srutab. 18.):

−⏑⏑|−⏑⏑|−⏑⏑|−−

आद्यचतुर्थमहीननितम्बे
सप्तमकं दशमं च तथान्त्यं ।
यत्र गुरुः प्रकटस्मपाशे
तत्कथितं वृतबोधकमेतत् ॥

*Mallinâthus* (ad Sisup. 4, 45.) indicat: दोधकवृत्तमिदं भभभागौ ॥

7. Iam sequuntur dodecasyllaba metra ad classem apud Colebrookium septimam *Jagatí* pertinentia. Inter haec illud, quod *Drutavilambitam* vocatur, apud Bhartriharim exstat Sring. 34. Niti 42. 53. 87. 88. Norma haec est:

⏑⏑⏑|–⏑⏑|–⏑⏑|–⏑–||

sive ut *Mallinâth.* (ad Sisup. 6, 1.) indicat: द्रुतविलम्बितमाह नभौभरौ ॥ Auctor Srutabodhi (vs. 28.) productas tantum suis sedibus syllabas enumerat, neque enim hypotmesis in membris ipsis adest.

8. Antiquissimum huius classis metrum *Vansashtam* est, in carminibus epicis satis frequens, in Centuriis bis tantum usurpatum: Sring. 2. et Nit. 62. Pedes suppeditat *Mallinâthus* in Ghantápatho 1, 1. et ad Sisup. 1, 1.: जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ ॥

⏑–⏑|––⏑|⏑–⏑|–⏑–||

Proxime igitur ad Upendravajrâm accedit et ita quidem ut illud cum *Ewaldio* (über einige Sanskritmetra p. 14.) Vansashtam catalectum vocare possis, quod et *Kâlid.* videtur indicare, dum penultimam brevem Upendravajrae pedibus insertam docet (vs. 30.):

उपेन्द्रवज्राचरणेषु सन्ति चेद्
उपान्त्यवर्णा लघवः परिज्ञाताः ॥

Primo pede in Antibacchium mutato aliud statim evadit genus, cui Indravansâ nomen; utrumque permixtum habes *Sakuntalâ* p. 152.

9. Ad classem *Sakkarî* dictam, quatuordecim syllabis membra efformantem, usitatissimum pertinet metrum *Vasantatilakâ*, hac formula ad Sisupâl. 4, 19. indicatum: उक्ता वसन्ततिलका तभजाजगौगः ut legendum quoque est ad Kirâtârj. 7, 40. Schema est:

––⏑|–⏑⏑|⏑–⏑|⏑–⏑|––||

In Srutabodho (vs. 34.) syllabae tantummodo productae indicantur. Hoc metrum, quo compositum est carmen *Chaurapanchâsikâ* μονόμετρον, satis frequenter adhibuit poeta noster, in versibus videlicet Sring. 1. 8. 10. 17. 21. 38. 58. 84. Nîti 2. 20. 26. 38. 39. 49. 73. 76. 81. 94. 99. Vairâg. 16. 25. 39. 68. 69. 70. 71. 75. Suppl. 5. —

10. *Mâlinî* metrum quindecim in unoquoque membro syllabis constans, ad classem Atisakkarî, quae est nona Colebrookio, pertinet et bacchicum commode dici potest. *Corripiuntur*, ex Srutabodhi regula (vs. 35.) *syllabae sex priores, decima item et decima tertia, ita ut hypotmesis cadat in septimam et nova arsis incipiat in octava* (*montes* mythici, septem maria claudentes, *octo* numerantur):

प्रथममगुरुषट्कं विद्यते यत्र कान्ते
तदनु च दशमं चेदक्षरं द्वादशान्त्यं ।
गिरिभिरथ तुरङ्गैर्यत्र कान्ते विरामः
सुकविजनमनोज्ञा मालिनी सा प्रसिद्धा ॥

pedes igitur sunt hi:

⏑⏑⏑|⏑⏑⏑|–́–́–|⏑––|⏑––||

sive ut *Mallinâthus* indicat (ad Sisupâlabadhum 11, 1.): ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ॥ In Bhartriharis sententiis metrum exstat Sring. 26. 42. 53. 56. 87. Nîti 14. 71. 97. Vairâg. 54. 55. 99.

11. Classis illius quae *Ashti* vocatur metrum *Prithvî* quinquies invenitur apud Bhartrih. Nîti 4. 5. 46. 68. Vairâgy. 63. Sonat vero hoc modo:

⏑–́⏑|⏑⏑–|⏑–́⏑|⏑⏑–|⏑––|–||

*Mallinâthus* in Sarvankashâ 4, 66 definit: जसौजसयलावसुग्रहयतिश्च पृथ्वीगः ॥

12. Sequitur iam, quae *Atyashiti* nuncupatur classis, septemdecim syllabas continens, cuius species *Mandakrântâ* in Satacis comparet Sring. 62. 93. Nîti 48. Vairâg. 18. 29. 43. 67. 82. 93. Schema hoc est:

–––|–⏑⏑|⏑⏑⏑|––⏑|––⏑|––||

Regula *Mallinâthi* (ad Sisup. 7, 74. 9, 87.) sonat: मन्दक्रान्ता जलधिषड-गैर्म्भौनततागुरू ॥ sic utique legendum est; pausa natura sua ponitur

in quarta et decima, quid vero *oceanus* et *sex montes* sibi velint heic, equidem omnino non intelligo. In *Srutab.* (vs. 15.) hypotmeses indicantur per युग *quatuor*, रस *sex*, quia sex animi commotiones numerantur, et हय *septem*.

13. Mensura, *Harinî* vocata, in sententiis adhibetur Sring. 30. 33. 83. Nîti 9. 28. Vair. 23. 58. Suppl. 17. Pedes sunt hi:

⏑⏑⏑|⏑⏑–́|–––|–⏑–́|⏑⏑–|⏑–||

*Mallinâthi* regula (ad Sisupâl. 12, vs. ultim.) vitiosa est: भवति हरिणी सैन्निगौ रसाम्बुधिविष्टपैः ॥ indicat enim pedem ⏑⏑– bis, ⏑⏑⏑ et –––, tribrachum et molossum semel inesse, sed omisit amphimacrum et in fine लग indicandum esset; legendum praeterea रसाम्बुरिति विष्टपैः । Caesuram minorem cadere in sextam et duodecimam Srutabodh. indicat vs. 37.

14. *Sikharinî* metrum, ad eandem classem pertinens, in sententiis nostris frequentissime prostat, Sring. 4. 6. 39. 40. 44. 45. 51. 52. 63. 79. 88. 94. 96. 98. Nît. 8. 10. 29. 36. 54. 55. 61. 77. 79. 92. Vair. 3. 6. 7. 10. 13. 17. 19. 20. 28. 49. 51. 59. 61. 62. 77. 78. 85. 86. 87. 89. 100. Supplem. 16. 24. Norma haec est:

⏑––|––́|⏑⏑⏑|⏑⏑–́|–⏑⏑|⏑–||

post sextam et undecimam pausa statuenda, ut in Srutabod. (vs. 37.) indicatum: रसैरीशैर्यस्यां भवति विरतिः सा शिखरिणी । ubi *domini* undecim dii sunt *Rudri*, quemadmodum *Mallinâth.* (ad Sisup. 5, 69. et Kirât. 10, 63.) रसै रुद्रैः छिन्ना यमनसभलागाः शिखरिणी ॥

15. Classis quae *Atidhriti* vocatur, undeviginti syllabis quater repetitis efformatae, metrum in serioribus carminibus usitatissimum est *Sârdûlavikrîditam*, qua Bhartriharis delectatur quam maxime. Exstat Sring. 5. 7. 12. 15. 25. 35. 36. 46. 48. 50. 64. 65. 67. 71. 72. 77. 80. 86. 89. 95. 97. Nîti 6. 12. 13. 16. 17. 18. 19. 22. 23. 27. 32. 34. 37. 41. 44. 45. 52. 57. 66. 67. 69. 70. 78. 80. 82. 85. 86. 89. 90. 91. 93. 96. Vairâg. 1. 4. 5. 11. 12. 14. 15. 21. 22. 27. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 40. 41. 42. 44. 45. 46. 47. 48. 50. 52. 60. 64. 65. 66. 72. 73. 74. 76. 79. 80. 81. 83. 91. 92. 95. 96. 97. 98. Supplem. 1. 4. 7. 10. 15. — Comparatum vero est hoc modo:

– – – | ⏑ ⏑ – | ⏑ –́ ⏑ | ⏑ ⏑ –́ | – – ⏑ | – – ⏑ | – ||

*Mallinâthus* (ad Sisup. 1, 75.) regulam exhibet: सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितं ॥ in Srutab. vs. 39. describitur. Nomen huius metri denuo ex *Gîtagovindo* 4, 2: कन्दर्पो ऽपि यमायते विरचयं शार्दूलविक्रीडितं ॥ eadem mensura composito carmine desumptum videtur.

16. *Sragdharâ* metrum, apud Kâlidâsum ultimum, *Mallinâtho* (ad Sisup. 15, 130.) *Snigdharâ* vocatum, ad *Prakriti* classem pertinet, XXI syllabis quater repetitis constans. In sententiis Bhartr. hisce adhibitum est: Sring. 19. 47. 49. 59. 66. 69. 70. 76. Nîti 59. 60. 98. Vair. 24. 26. 37. 38. 53. 88. Suppl. 25. Schema est:

– – – | – ⏑ – | –́ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ –́ – | ⏑ – – | ⏑ – – ||

caesuris minoribus in partes tres distribuitur aequales membrum quodque, ita ut post syllabam semper septimam hypotmesis fiat, quod *Srutabodh.* per मुनिमुनिमुनिभिः indicat, sunt enim *septem* sapientes numero.

17. Unum restat *Pushpitâghra* metrum, quo semel tantum utitur Bhartriharis Sring. 28. Ad monoschematica pertinet quidem, sed ad talia quorum membra inaequalia sunt et ad modum Upajâtis e duobus metris composita. Sonat enim:

⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ | – ⏑ – | ⏑ – – || ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ – ⏑ | ⏑ – ⏑ | – ⏑ – | – ||

In Srutabodho deest, *Maltinâthus* autem indicat (ad Sisup. 1, 74. 4, 20. Kirâtârj. 10, 1.):

अयुजिनयुगरेफतो यकारो
युजिचनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥

hoc est: *geminato tribracho* (न) *et amphimacro* (र) *adiunctus bacchius* (य); *dein simplex tribrachus, duplex amphibrachus, amphimacer et syllaba longa.*

Pauca denique sunt quae dicam de carmine erotico, Bhartriharis sententiis praemisso et *Chauropanchâsicae* nomine, hoc est *quinquaginta disticha Chauri,* insignito. Unum tantum apographum, anno 1798 scriptum, Londini in Museo Indico inter codices Colebrookianos

No. 33. extat, scriptura devanagarica exaratum et commentario instructum. Hoc sibi descripsit *Lassenius* meus et mecum iam ante hos quinque annos describendum liberaliter communicavit. At quum tenue admodum videretur carmen, neque forsitan singulatim si ederetur, lectores posset allicere; quum praeterea ulceribus quibusdam gravioribus laboraret, editionem hucusque detinui: iam vero una cum scholiis Bhartrihari adiicere visum est, quippe quod in centuriam de amoribus egregie introductionis instar esse possit, iisdem ubique imaginibus usum atque coloribus, tum etiam, quia commentarius, pauca si excipias, perspicuus ac facilis ad similes serioris aevi poetas legendos aditum paret et magnae tironibus utilitati fore videtur. Argumentum carminis Ganapas, commentarii auctor, hunc fere in modum statuit: Brâhmanum quendam fuisse *Chauri* nomine, fama per omnes regiones longe lateque celeberrimum, qui cum regis cuiusdam filia, magna pulchritudine insigni, clandestinos foveret amores. Regis *Sundari*, in urbe Kanchipura domicilium tenentis, filium poetam fuisse aliae addunt traditiones, quae virginem illam, Vidyâm appellatam (विद्यानाम्नि केचित् Schol.) et regis *Vîrasinhi*, in regione Burdvan, filiam simul prodiderunt. Puella vero, quum graviditatis signa occultare ulterius non posset, res tandem per delatores innotuit, Chauras igitur, regis iussu captus et per lictores ad mortem ductus, ὡς ἐκ τοῦ παραχρῆμα λέγων gaudia praeterita et amicae memoriam ac pulchritudinem quinquaginta distichis sibi adumbravit. Confirmatur quodammodo narratio versu 49, non autem, ut equidem sentio, repetitis per totum carmen अद्यापि vocabulis, quae vox mera est, ut Scholiasta loquitur, पूर्वपरामर्शी, qua ad memoriam, pristinae voluptatis revocandam saepius versus inchoantur poetae, quam tamen commentarius semper formula मरणकाले et similibus explicat. Quae vero addunt recentiores: poetam, dum caperetur, *furem* habitum fuisse atque regem illum, somnio ne principis natum occideret monitum, ipsi ignovisse et nuptias dein celebrasse, haec omnia mythicum sapiunt Indorum ingenium; videtur enim ex nomine

चौर effictum illud esse, ut urbis nomen *Kanchípura* et puellae *Vidyá* ex disticho priori eiusque scholiis male intellectis. Ceterum carmen hocce eroticum magni vel hodie aestimari Colebrookius testatur (Asiat. Res. X. p. 419.) quod ex mea quidem sententia hodiernum Indorum pulchri et venusti sensum haud prodit: totum enim carmen singulis fere constat epithetis compositis, per integrum frequenter distichon protractis, quibus nugis bullatis serior mirifice delectatur aetas, etsi non prorsus negandum est singulas interdum imagines hoc modo inter se conglutinatas suavitatis aliquid habere. Nos vero, quoniam nulla facile lingua talia exprimere potest verba sanscrita, sensum reddere studuimus et epitheton in partes suas divisimus, et modo illud, quoad eius fieri potuit, circumscribere, modo adiectivum quoddam *ornatum*, *pulchrum*, *praeditum* addere potius, quam in artificiosa versionis textura tempus terere maluimus. Haec, quae prudentes offendere vix possunt, de satacarum etiam versione mea valent: casus enim grammaticos in singulis sententiis atque totam vocabulorum structuram similibus ubique reddere haud sollicitus, mentem atque ingenium poetae percipere solum conatus sum; est enim latinae linguae indoles ita comparata, ut, id quod omnes norunt qui rem tentarunt, uberrimum Indorum usum dicendi presse sequi vix ac ne vix quidem possimus. Veteres quidem auctores latinos saepissime collaudat Schlegelius in eo quod more Graecorum vocabula efformaverint composita, sed haec, ut pace viri clarissimi dicam, in vertendis Sanscritis haud magni sunt momenti: perlegi equidem fragmenta Lucilii, Pacuvii, Enniique, perlustravi ea quae Scaliger tentavit in hymnis Orphicis latine reddendis, attamen epitheta quae ad ingenium linguae sanscritae composita forte inveniuntur, nec multa sunt, neque ultra classem quam Bahuvrihicam appellamus procedunt, quare simpliciorem ubique praetulimus versionem, ne ineptiarum merito ac molestiarum accusaremur; ceterum autem, ut par est, lacunas, quae inter textum et versionem ubique inveniuntur, commentario supplendas curavimus. Animadversiones nostras ad archaeologiam magis

spectare et eo tendere ut sensum eruant locisque similibus, vel aliunde ex aliarum gentium poesi petitis confirment, quaestionibus grammaticis intricatioribus, quae minus arriserunt, omissis, libere profiteor: quodsi igitur Paninim vapulare animadvertant perspicaciores, id quod raro accidisse mihi spero, id studio meo tribuant velim quo in mores et instituta populorum semper agitur animus. Neque tamen quaestiones quae ad crisin pertinent, omnino desiderabit lector: in Bhartriharis sententiis codices principes A et B prae ceteris secuti sumus quidem, sed varias aliorum codicum lectiones in censum quoque vocavimus; calami errores vero et farraginem exinde enatam lectionum, quas vix dicas variantes, omnino omisimus. Ex scholiis in Bhartriharim omnia delegimus quae necessaria videbantur ad locum aliquem obscuriorem illustrandum atque ad sensum enucleandum; sunt quidem simpliciora illa et saepenumero aliis tantummodo vocabulis usitatioribus rem circumscribunt, quam ob causam auctorem, cuius nomen ignoro, vetustiorem quam Mallinâthum aliosque prolixiorum commentariorum scriptores habendum puto.

His rebus absolutis unum, quod aegre tango, lectores quosdam et mihi quidem amicissimos, desiderare video, ut, quemadmodum mos invaluit, de separandis vocabulis euphonice tantum conglutinatis rationem reddam. Duo potissimum sunt, si veterem Indorum syllabas separandi rationem deserimus, orthographiae genera: aut enim, quod ad antiquam illam rationem proxime accedit, continua serie scribunt alii, aut textum ubique separant, sed ita ut Sandhis maneat intacta et vocalium craris apostraphis notetur, quae quidem posterior clarissimo mihique amicissimo Boppio debetur ratio: nos, Schlegelii, Lassenii, Rosenii aliorumque exemplum secuti, utramque rationem ita quodammodo coniunximus ut ea tantum, quae natura disiungi potuerant, separaverimus; in scholiis autem eam scribendi licentiam, qua utuntur commentatores ipsi, retinuimus, synaloephe et litterarum coniunctione sublata atque ipsis euphoniae legibus neglectis.

Haec habui fere de nova quae dicerem Bhartriharis editione. Neque vero praefationi meae finem imponere possum, quin Tibi, vir doctissime, amice suavissime *Ferdinande Benary*, pro singulari Tuo et nunquam satis laudando erga me favore, gratias agam quam maximas. Tu enim non modo in schedis perlustrandis et corrigendis tantam posuisti diligentiam, ut, quae subinde deprehendantur operarum vitia, pauca sint et plerumque levia; verum etiam dubia quaedam quae mihi remanserant et calami insuper errores omni, quae *Tua* est, sollertia atque industria solvisti et benevole mecum communicasti. Meritum de me Tuum manet alta mente repostum.

Scribebam Regimontii Prussorum mense Novembr. 1833.

*P. a Bohlen.*

अथ

# चौरपञ्चाशिका

---

अथ

## श्रीभर्तृहरिः

# ॥ चौरपञ्चाशिका ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

विघ्नेश्वरं नमस्कृत्य रामोपाध्यायनन्दनः ।
गणपस्तनुते टीकां खण्डकाव्यस्य वैस्फुटां ॥

अथ प्राक्तनकर्मोपचीयमानपुरा परं परापादितमहानुभावो ऽतिविततभुवनतलविलासघासः प्रसरो द्विजन्मा चौराभिधानः कल्पितप्रथमयौवनाचलस्थितशोभोत्कर्षवत्या कयाचिद्राजपुत्र्या सह संसारसुखमनुभवन्न किंचिदवालोकयत् । तस्या राजपुत्र्या बहुतरदिवसोपचितमन्मथविकारमुपलभ्य दुर्जनजनैः प्रकटितमन्मथविकारे सति नृपाज्ञया दण्डनायकपुरुषैरुद्बधनाय बधमभिनीयमानश्चौरः पूर्वानुभूतसुखस्मृतिमभिनयन् अद्यापीत्यादिपञ्चाशद्भिः श्लोकैर्लोकात्मविदानाय स्वकृतिमेव प्रायो गुणभूयस्यं कृतवान् ॥

---

अद्यापि तां कनकचम्पकदामगौरीं
फुल्लारविन्दवदनां तनुरोमराजीं ।
सुप्तोत्थितां मदनविह्वलसालसाङ्गीं
विद्यां प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ १ ॥

अद्यापीति । अद्यापि उद्बन्धनाय बधभूमिं नीयमानोऽपि तां राजपुत्रीं चिन्तयामि स्मरामि ॥ तत् शब्दः पूर्वपरामर्शी । कथंभूतां । कनकचम्पकदामगौरीं सुवर्णचम्पकमालेव पीताङ्गीं । एतेन गात्रलावण्यं उक्तं वर्णोत्कर्षं च । गौरं पीते ऽरुणे श्वेते इति विश्वः । पुनः कथंभूतां । फुल्लारविन्दवदनां फुल्लं विकसितं यद् अरविन्दं तद्वद् वदनं आस्यं यस्याः सा तां । प्रहसितमुखीं इत्यर्थः । पुनः कथंभूतां । तनुरोमराजीं तन्वी सूक्ष्मा रोमराजी रोमावली यस्याः सा तां । पुनः कथंभूतां । मदनविह्वलसालसाङ्गीं मदनेन पुष्पकेतुना विह्वलं अत एव सालसं आलस्ययुक्तं अङ्गं विग्रहो यस्याः सा तां । कां इव स्मरामि । विद्यां इव वाग्देवतां इव । कथंभूतां विद्यां । प्रमादगलितां प्रमादेन च्युतां विस्मरणत्वं आगतां इत्यर्थः । विद्यानाम्नीति केचित् । तदसद् ज्येष्ठस्त्रीनामग्रहणायोग्यत्वात् । तद् उक्तं ।

शापेनाभिभूतस्य बन्ध्यस्याभव्यकर्मणा ।
गुरोः ज्येष्ठकलत्रस्य कीर्तनं पापकारणं ॥

ननु व्यभिचारे ज्ञाते तत्पत्नीत्वं एवास्याः कथं इति चेत् सत्यं गांधर्वविवाहेन पत्नीत्वस्य ज्ञातत्वात् । अत्र लोकपरंपरापाकि तावद् इति एव प्रमाणं ॥१॥

अद्यापि तां शशिमुखीं नवयौवनाढ्यां
पीनस्तनीं पुनरहं यदि गौरकान्तीं ।
पश्यामि मन्मथशरानलपीडिताङ्गीं
गात्राणि संप्रति करोमि सुशीतलानि ॥२॥

अद्यापि इदानीं अपि मरणकालेऽपि यदि पुनः तां तथाभूतां पूर्ववत् स्वागतां पश्यामि तदा संप्रति गात्राणि सुशीतलानि करोमि इति योजना । सुखजनकानि च तानि शीतलानि च सुशीतलानीति विग्रहः । कथंभूतां तां । शशिमुखीं चन्द्रवदनां अत एव शैत्ययोगात् सुशीतलानि गात्राणि करोमि इत्याशयः । पुनः कथंभूतां । नवयौवनाढ्यां नवं नूतनं यौवनं तारुण्यं तस्य आढ्यायुक्तां तां । पुनः कथंभूतां । पीनस्तनीं पीनौ स्थूलौ स्तनौ वक्षोजौ यस्याः सा तां । पु° । गौरकान्तीं मनोहरशोभायुक्तां । पुन° । मन्मथशरानलपीडिताङ्गीं कामवाण एवानलोऽग्निः तेन पीडितं दग्धं अङ्गं यस्याः सा तां ॥२॥

अद्यापि तां यदि पुनः कमलायताक्षीं
पश्यामि पीवरपयोधरभारखिन्नां ।
संपीड्य बाहुयुगलेन पिवामि वक्त्रं
उन्मत्तवन्मधुकरः कमलं यथेष्टं ॥३॥

अद्यापि इदानीमपि प्राणापगमनावसरेऽपि यदि पुनः पश्यामि अवलोकयामि तदा बाहुयुगलेन संपीड्य निर्दयं आलिंग्य तस्या वक्त्रं मुखं पिवामि । किंवत् । उन्मत्तवत् ज्ञानशून्यवत् । क इव । मधुकरः भ्रमर इष्टं वाञ्छितं कमलपत्रं इव । यथ भ्रमर इष्टं कमलं कमलान्तर्गतमधु पिवति तथाहं अपि कान्तामुखान्तर्गतं अमृतं पिवामि इति आशयः । यथा शब्दो इवेश्ले । कथंभूतां तां । कमलायताक्षीं कमलवद् आयते दीर्घे अक्षिणी यस्याः सा तां । पु° । पीवरपयोधरभारखिन्नां पीवरौ पुष्टौ यौ पयोधरौ कुचौ तयोर्भारो गौरवं तेन खिन्नां तां ॥३॥

अद्यापि तां निधुवनक्लमनिःसहाङ्गीं
आपाण्डुगण्डपतितालककुन्तलालीं ।

प्रच्छन्नपापकृतमन्तरिवावहन्तीं
कण्ठावसक्तमृदुबाहुलतां स्मरामि ॥ ४ ॥

अद्यापि तां एतादृशीं स्मरामि । कीदृशीं । निधुवनक्लमनिःसहाङ्गीं निधुवनक्लमेन सुरतश्रमेण निःसहं सालसं अङ्गं यस्याः सा तां । पुनः । आपाण्डुगण्डपतितालककुन्तलालीं ईषत् पाण्डू धूसरौ यौ गण्डौ कपोलौ तयोः पतितः अलकानां केशरचनाविशेषयुक्तानां कुन्तलानां चिकुराणां आली समूहो यस्याः सा तां । पुनः । अन्तःकरणे मत्स्मरणं आवहन्तीं धारयन्तीं । किं इव । प्रच्छन्नं गुप्तं यत् पापं तेन कृतं कर्म इव । पु° । कण्ठावसक्तमृदुबाहुलतां कण्ठे अवसक्तौ मृदू कोमले बाहुलते भुजवल्ल्यौ यया सा तां ॥ ४ ॥

अद्यापि तां सुरतजागरघूर्णमान-
तिर्यग्वलत्तरलतारकदीर्घनेत्रां ।
शृङ्गारसारकमलाकरराजहंसीं
व्रीडाविनम्रवदनामुषसि स्मरामि ॥ ५ ॥

अद्यापि इदानीं अपि उषसि प्रातःसमये व्रीडाविनम्रवदनां स्मरामि व्रीडया लज्जया विनम्रं अवनतं वदनं यस्याः सा तां । रात्रिभुक्तं अनुभूय प्रातःसमये मुखं दर्शयितुं न शक्ता भवति इत्युक्तमश्लीलत्वणं । कथंभूतां तां । सुरतजागरघूर्णमानतिर्यग्वलत्तरलतारकदीर्घनेत्रां सुरतार्थं निधुवनार्थं यज्जागरं निद्राभावः तेन घूर्णमाने आवर्त्तमाने तिर्यग्वलती वक्रीभूयमाने तरलतारके चंचलाक्षिणी कनीनिके दीर्घे विशाले नेत्रे लोचने यस्याः सा तां । पुन° । शृंगारसारकमलाकरराजहंसीं । शृंगारसारो यत्र केलिगृहं स एव कमलाकरः केलिसरोवरं तस्य राजहंसीं तां । राजहंसीं इव विहरणशीलां ॥ ५ ॥

अद्यापि तां यदि पुनः श्रवणायताक्षीं
पश्यामि दीर्घविरहज्वरिताङ्गयष्टिं ।
अङ्गैरहं समुपगुह्य ततोऽपि गाढं
नोन्मीलयामि नयने न च तां त्यजामि ॥ ६ ॥

अद्यापि अहं यदि पुनः तां पश्यामि तदा नयने न उन्मीलयामि प्रकाशयामि । किं कृत्वा । अंगैः प्रतिगात्रैः गाढं निष्ठुरं यथा स्यात् तथा एवं उपगुह्य आलिंग्य ततोऽपि तदनन्तरं अपि न च तां त्यजामि मुंचामि । कथंभूतां तां । श्रवणायताक्षीं श्रवणपर्यन्तं आयते दीर्घे अक्षिणी लोचने यस्याः सा तां । पु° । दीर्घविरहज्वरितांगयष्टिं । दीर्घविरहेण महाविश्लेषेण ज्वरिता पीडिता अंगयष्टिर् गात्रश्लेष्टं यस्याः

सा तां । यष्टिशब्द उत्तरपदे श्रेष्ठार्थः । अंगो ऽपि यः कश्चिज्ज्वरी पुरुषान्तरेण गाढं आलिंग्यते सो ऽपि विगलितज्वरो भवतीति वैद्यमनः क्वापि ॥ ६ ॥

अद्यापि तां सुरतताण्डवसूत्रधारीं
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखीं मदविह्वलाङ्गीं ।
तन्वीं विशालजघनस्तनभारखिन्नां
व्यालोलकुन्तलकलापवतीं स्मरामि ॥ ७ ॥

अद्यापि तां स्मरामि । कथं भूतां । सुरतताण्डवसूत्रधारीं सुरतं निधुवनं तदेव ताण्डवं नृत्यं तस्य सूत्रधारीं अग्रसूचिकां तां । पुन° । मदविह्वलांगीं मदेन मत्ततया विह्वलं शिथिलं अंगं देहो यस्याः सा तां । यद्वा मदो हर्षः तेन विह्वलं अंगं यस्याः सा । पुनः । तन्वीं कृशांगीं । पु° । विशालजघनस्तनभारखिन्नां विशाला ये जघनस्तनाः श्रोणिपयोधराः तेषां भारेण गौरवेण खिन्नां तां । पु° । व्यालोलकुन्तलकलापवतीं व्यालोला ये कुन्तलाः केशाः तेषां कलापो समूहो विद्यते यस्याः सा तां । एतेन विपरीतरताभिज्ञा कथिता ॥ ७ ॥

अद्यापि तां मसृणचन्दनपङ्कमिश्र-
कस्तूरिकापरिमलोत्थविसर्पिगन्धां ।
अन्योन्यचञ्चुपुटचुम्बनखञ्जरीट-
युग्माभिरामनयनां शयने स्मरामि ॥ ८ ॥

अद्यापि मरणसमयेऽपि तां शयने महार्हशय्यायां एतादृशीं स्मरामि । कीदृशीं । मसृणचंदन°गन्धां । मसृणः चिक्कनः चन्दनपंकः मलयजकर्दमः तेन मिश्रा युक्ता या कस्तूरिका मृगनाभिः तस्याः परिमलो विमर्दोत्थसौरभः तस्माद् उत्थ उत्पन्नो विसर्पी संचारी यो गन्धः सौरभः स विद्यते यस्याः सा तां । कथं° । अन्योन्य°नयनां । अन्योन्यस्य परस्परस्य चंचुपुटेन चुंबनं यस्य तद् एतादृशं यत् खंजरीटयुग्मं खंजनयुगलं तद्वद् अभिरामे नयने यस्याः सा तां ॥ ८ ॥

अद्यापि तां निधुवने मधुपानरक्तां
लीलाधरां कृशतनुं चपलायताक्षीं ।
काश्मीरगन्धमृगनाभिकृताङ्गरागां
कर्पूरपूगपरिपूर्णमुखीं स्मरामि ॥ ९ ॥

अद्यापि तां निधुवने सुरते एतादृशीं स्मरामि । कीदृशीं । मधुपानरक्तां मधुपानेन मद्यपानेन रक्तां लोहितमुखीं । यद्वा मधुपानसक्तां मधु मद्ये पुष्परसे इत्यमरः ।

पुनः कथं भूतां । लीलां हेलां धारयतीति लीलाधरां तां । हेलालीले इत्यमरः । पुन° । कृशतनुं कृशा तनुः शरीरं यस्याः सा तां । पु° । चपलायताक्षीं चपले चंचले आयते दीर्घे अक्षिणी यस्याः सा तां । पु° । काश्मीर°रागां । काश्मीरं कुंकुमं गन्धः चंदनं मृगनाभिः कस्तूरिका तैः कृत अंगरागः शरीरलेपो यया सा तां । पु° । कर्पूरपूग°मुखीं । कर्पूरोघनः सारपूगं पूगीफलं ताभ्यां परिपूर्णं पूरितं मुखं यस्याः सा तां । पूगः क्रमुकवृन्दयोर् इत्यमरः ॥१॥

अद्यापि तत् कनकगौरकृताङ्गरागं
प्रस्वेदविन्दुविततं वदनं प्रियायाः ।
अन्ते स्मरामि रतिखेदविलोलनेत्रं
राहूपरागपरिमुक्तमिवेन्दुबिम्बं ॥१०॥

अद्यापि प्रियायाः प्राणवल्लभायाः तत् पूर्वदृष्टं वदनं एतादृशं स्मरामि । कीदृशं । कनक°रागं कनकगौरेण कुंकुमेन कृत अंगरागः तिलको यत्र तत् । कनकगौरं कुंकुमं इति विश्वकोषः । कथं भूतं वदनं । अन्ते सुरतमध्ये प्रस्वेदविन्दुविततं प्रस्वेदविन्दुभिः घर्मजलकणैः विततं व्याप्तं । पु° । रतिखेदविलोलनेत्रं । रतिखेदेन सुरतश्रमेण विलोले नेत्रे यस्य यत्र वा तत् । किं इव स्मरामि । राहू°मुक्तं इन्दुबिंबं इव । राहोर् उपराग उपग्रासः तेन परिमुक्तं पीतरसं इन्दुमण्डलं इव स्मरामि । एतेन मुखसंपूर्णं निर्मलता चोक्ता ॥१०॥

अद्यापि तन्मनसि संपरिवर्तते मे
रात्रौ मयि क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या ।
जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात्
कर्णे कृतं कनकपत्रमनालपन्त्या ॥११॥

अद्यापि उद्बन्धनसमये ऽपि तत् मे मम मनसि चित्ते संपरिवर्तते तिष्ठति । तत् किं । क्षितिपालपुत्र्या राजकन्यया मयि क्षुतवति सति क्षिंकां (क्षिप्तां?) कुर्वति सति कोपात् पूर्वजनितकेलिक्रोधात् जीव इति मंगलवचः कल्याणवचनं परिहृत्य त्यक्त्वा यत् कनकपत्रं आभरणविशेषं कर्णे श्रुतौ कृतं रोपितं तत् संपरिवर्तते । प्रागवस्थायां समुद्भूतकेलिकलहोपजातक्रोधवशेन कसमन्द पानीयभूमौ क्षिप्तं पश्चाद् रात्रौ मयि क्षुतवति सति नेदं भद्रं इति मनसि संधाय अवैधव्य प्रेमातिशयसूचकत्वेन कर्णपाशातिथिं कृतवतीत्यर्थः । कथं भूतया । अरालकेश्या अरालाः वृजिनाः केशाः यस्याः सा तया । अरालं वृजिनं जिह्मं वक्रं इत्यमरः । अनालयन्त्या इति पाठे मौनपरयेत्यर्थः ॥११॥

अद्यापि तत् कनककुण्डलघृष्टगण्डं
आस्यं स्मरामि विपरीतरताभियोगे ।
आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रबिन्दु-
मुक्ताफलप्रकरविच्छुरितं प्रियायाः ॥१२॥

अद्यापि मरणसमये प्रियायाः तद् आस्यं मुखं स्मरामि । कुत्र । विपरीतरताभियोगे विपरीतं यद् रतं सुरतं तस्य अभियोगः संबन्धः तस्मिन् । तद् उक्तं रतिरहस्ये । इत्थं सुरतमर्देण समुद्भूतपरिश्रमं । कृताधः कामिनं कान्ता कुर्वीत पुरुषेष्टितं ॥ कथं भूतं आस्यं । कनककुण्डलघृष्टगण्डं । कनककुण्डलाभ्यां सुवर्णकर्णपूराभ्यां घृष्टौ चिह्नितौ गण्डौ कपोलौ यस्य तत् । पु° । आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रबिन्दुमुक्ताफलप्रकरविच्छुरितं । आन्दोलनात् पौनःपुण्यतः चालनाद् उत्थितं यत् श्रमजलं घर्मवारि तस्य स्फुटाः व्यक्ताः सान्द्राः निबिडा ये बिन्दवः अम्बुकणाः त एव मुक्ताफलप्रकराः मौक्तिकसमूहाः तैर् विच्छुरितं व्याप्तं ॥१२॥

अद्यापि तत् प्रणयभङ्गुरदृष्टिपातं
तस्याः स्मरामि रतिविभ्रमगात्रभङ्गं ।
वस्त्रान्तरस्खलनचारुपयोधरान्तं
दन्तच्छदं दशनखण्डनमण्डनं वा ॥१३॥

अद्यापि तस्या वल्लभायाः तत् स्मरामि । तत् किं । प्रणयभंगुरदृष्टिपातं प्रणये सुरतायताक्षणे सति भंगुरं वक्रीकृतं यद् दृष्टिपातं अवलोकनं तत् स्मरामि । प्रणयः प्रसवे प्रेम्णि यांचविरंभयोर् इति विश्वः । न केवलं तत् स्मरामि रतिविभ्रमगात्रभंगं च स्मरामि । रतौ सुरते यो विभ्रमः विलासः तेन गात्रभंगः शरीरचलनं तं । न केवलं तं स्मरामि वस्त्रान्तरस्खलनचारुपयोधरान्तं च स्मरामि । वस्त्रान्तरस्य उत्तरीयस्य यत् स्खलनं अन्यदेशगमनं तेन चारुः रम्यतरः यः पयोधरान्तः कुचैकदेशः । न केवलं तं स्मरामि दन्तच्छदं च स्मरामि । दन्तानां छदः अधरः तं । कथं भूतं दन्तच्छदं । दशनखण्डनमण्डनं दशनखण्डनं दन्तक्षतं तद् एव मण्डनं अलंकारो यस्य स तं ॥१३॥

अद्याप्यशोकनवपल्लवरक्तहस्तां
मुक्ताकलापपरिचुम्बितचूचुकाग्रां ।
अन्तःस्मितोच्छ्वसितपाण्डुरगण्डभित्तिं
तां वल्लभां अलसहंसगतिं स्मरामि ॥१४॥

अद्यापि तां वल्लभां प्रियां स्मरामि । कथं भूतां तां । अशोकनवपल्लवरक्तहस्तां अशोकस्य नवो नूतनो यः पल्लवः किशलयः तद्वद् रक्तौ लोहितौ हस्तौ करौ यस्याः सा तां । पु° । मुक्ताकलापपरिचुंबितचूचुकाग्रां मुक्ताकलापेन मुक्ताहारेण परिचुंबितं संसक्तं चूचुकाग्रं पयोधराग्रं यस्याः सा तां । पु° । अन्तःस्मितोच्छ्वसितपाण्डुरगण्डभित्तिं अन्तःस्मितेन अभ्यन्तरहसितेन उच्छ्वसिते पुलकिते पाण्डुरे धूसरे गण्डभित्ती कपोलप्रदेशौ यस्याः सा तां । तद् उक्तं । विकसितकपोलं तमुत्फुल्ललोचनं च यत् । किंचिद् विज्ञाः तदन्ताग्रं प्रहसितं स्मितं विदुः ॥ भित्तिः कुम्भे प्रदेशे च संविभागावकाशयोर् इति विश्वः । पु° । अलसहंसगतिं अलसो मन्दगमनो यो हंसः तस्य गतिर् इव गतिर् यस्याः सा तां । यद्वा । हंसाः प्रकृत्येव मन्दागतं ये भवंति अलसा हंसगतिर् यस्याः सा तां ॥ १४ ॥

अद्यापि तत् कनकरेणुघनोरुदेशे
तस्याः स्मरामि नखरक्षतलक्ष्म न्यस्तं ।
आकृष्टहेमरुचिराम्बरमुत्थितायाः
लज्जावशात्करधृतं च ततो व्रजन्त्याः ॥ १५ ॥

इदानीं अपि तस्याः प्रियायाः तत् स्मरामि । तत् किं । नखरक्षतलक्ष्म नखरक्षतस्य कररुहक्षतस्य लक्ष्म चिह्नं तत् । कथं भूतं तत् । न्यस्तं आरोपितं । कुत्र । कनकरेणुघनोरुदेशे चंदनयुक्तस्सुवर्णधूलिना चर्चितो यो घनोरुदेशः पयोरुभागः तत्र । शाकपार्थिवादीनं मध्यपदलोपो वक्तव्यश्चेति सूत्रेण लोपः सुवर्णशलाकामन्तर्निक्षिप्य चंदनघृष्टिः क्रियते कनकरेणुयोगो भवति ॥ काठिन्ये विग्रहतौ प्रस्थे घनोस्थे च घने इति पदसागरः ॥ पु° । आकृष्टहेमरुचिरांबरं आकृष्टं आक्षिप्तं हेमवत् सुवर्णवत् रुचिरं मनोहरं वस्त्रं यस्य यस्या वा तत् । पु° । करधृतं करेण धृतं पिहितं कथं भूतायाः तस्या अत एव लज्जावशाद् व्रीडावशात् । ततः तस्मात् स्थानात् उत्थितायाः सत्या व्रजन्त्या गच्छन्त्याः । यद्वा । न केवलं तस्याः तं नखरक्षतलक्ष्म स्मरामि किं तु उत्थितायाः तस्याः रुचिरांबरं मनोहरवस्त्रं च स्मरामि । कथं भूतं रुचिराम्बरं आकृष्टहेमं आकृष्टं आरोपितं हेमं स्वर्णं यत्र तत् । पु° । करधृतं हस्तावलंबितं । कथं भूतायाः ततः स्थानात् व्रजन्त्याः तद्धारणानन्तरं गच्छन्त्याः हस्तेन वस्त्रं अवलम्ब्य गच्छन्तीत्यर्थः ॥ १५ ॥

अद्यापि तां विधृतकज्जलचारुनेत्रां
प्रोत्फुल्लपुष्पनिकराकुलकेशपाशां ।
सिन्दूरसंलुलितमौक्तिकदन्तदन्तां
आधातहेमकटकां रहसि स्मरामि ॥ १६ ॥

अद्यापि इदानीं अपि रहसि एकान्ते एतादृशीं तां स्मरामि । कीदृशीं । विधृतकज्जलचारुनेत्रां । विशेषेण धृतं विस्तीर्णीकृतं यत् कज्जलं अंजनं तेन चारुणी मनोरमे नेत्रे लोचने यस्याः सा तां । पुनः । प्रोत्फुल्लपुष्पनिकराकुलकेशपाशां प्रोत्फुल्लानि विकसितानि यानि पुष्पाणि कुसुमानि तेषां निकरः समूहः तेन आकुलो व्याप्तः केशपाशः केशसमूहो यस्याः सा तां । पु° । सिन्दूरसंलुलितमौक्तिकहारदन्तां सिन्दूरेण संलुलितो लिप्तो यो मौक्तिकहारो मुक्तादाम तेन सदृशाः दन्ताः दशनाः यस्याः सा तां । पु° । आधातहेमकटकां आधातानि परिधातानि हेमकटकानि सुवर्णकंकणानि यस्याः सा तां ॥१६॥

अद्यापि तां गलितबन्धनकेशपाशां
स्रस्तस्रजं स्मितसुधामधुराधरौष्टीं ।
पीनोन्नतस्तनयुगोपरिचारुचुम्बि-
मुक्तावलीं रहसि लोलदृशं स्मरामि ॥१७॥

अद्यापि तां रहसि एकान्ते स्मरामि । कथं भूतां तां । गलितबन्धनकेशपाशां गलितं भूतं बंधनं बंधो यस्य एतादृशः केशपाशः शिरोरुहसमूहो यस्याः सा तां । अत एव स्रस्तस्रजं स्रस्ताः गलिताः स्रजो माला यस्याः सा तां । पु° । स्मितसुधामधुराधरौष्टीं ईषदाहसनं तदेव सुधा अमृतं तया मधुरो रुचिकरः अधरौष्टो यस्याः सा तां । पु° । पीनोन्नतस्तनयुगोपरिचारुचुम्बिमुक्तावलीं पीनौ विपुलौ उन्नतौ उच्चतरौ यौ स्तनौ कुचौ तयोर् युगं युगलं तस्योपरिचारु मनोहरं यथा स्यात् एवं चुंबिनी संलग्ना मुक्तावलिः मुक्ताहारो यस्याः सा तां । पु° । लोलदृशं लोले दृशन्नेत्रे यस्याः सा तां ॥१७॥

अद्यापि तां धवलवेश्मनि रत्नदीप-
मालामयूषपटलैर्दलितान्धकारे ।
स्वप्नोऽद्य मे रहसि संमुखदर्शनोत्थां
लज्जाभयार्तनयनामनुचिन्तयामि ॥१८॥

अद्यापि तां अनुचिंतयामि । कुत्र । धवलवेश्मनि राजसदने । कथं भूते वेश्मनि । दलितान्धकारे दलितः विशीर्णीकृतो ऽन्धकारो ध्वांतं यत्र तस्मिन् । कैः । रत्नदीपमालामयूषपटलैः । रत्नानि मणय एव दीपाः तेषां माला निकरः तस्य मयूषपटलानि किरणजालानि तैर् हेतुभूतैः । कथं भूतां तां । स्वप्नो ऽद्य मे रहसि संमुखदर्शनोत्थां अद्य मे स्वप्नः निद्रा इति कपटशब्देभ्यः रहसि एकान्ते संमुखदर्शने ऽभिमुखविलोकने उत्थां उत्थितां सा तां । पु° । अत एव लज्जाभयार्तनयनां लज्जायाः यद्भयं साध्वसं तेन आर्ते नयने लोचने यस्याः सा तां ॥१८॥

अद्यापि तां विरहवह्निविपीडिताङ्गीं
तन्वीं कुरङ्गनयनां सुरतैकपात्रं ।
नानाविचित्रकृतमण्डनमावहन्तीं
तां राजहंसगमनां सुदतीं स्मरामि ॥१९॥

अद्यापि तां स्मरामि । कथं भूतां तां । विरहवह्निविपीडितांगीं विरहो वियोगः स एव वह्निः अनलः तेन विपीडितं संतप्तं अंगं देहो यस्याः सा तां । पु° । कुरङ्ग-नयनां कुरंगस्य मृगस्य नयने यस्याः सा तां । पु° । सुरतैकपात्रं सुरतस्य निधु-वनस्य एकपात्रं श्रेष्ठाधरसुरतां तां । पात्रशब्दोऽजहल्लिंगे न पुंसके वर्तते । पु° । आवहन्तीं । किं । नानाविचित्रकृतमण्डनं नानाविचित्राणि अनेकविधरत्नानि तैः कृतं निर्मितं खचितं यन्मण्डनं आभरणं तत् । पु° । राजहंसगमनां राजहंसस्य गमनं इव गमनं यस्याः सा तां । पु° । सुदतीं शोभना दन्ता यस्याः सा तां । कुन्दकुड्मलाग्रसदृशदशनां इत्यर्थः ॥१९॥

अद्यापि तां क्षितितले वरकामिनीनां
सर्वाङ्गसुन्दरतया प्रथमैकरेखां ।
शृङ्गारनाटकरसोत्तमपानपात्रं
कान्तां स्मरामि कुसुमायुधवाणखिन्नां ॥२०॥

अद्यापि तां कान्तां स्मरामि । कथं भूतां तां । क्षितितले पृथिव्यां सर्वाङ्गसुन्दरतया सर्वगात्रमनोहरतया वरकामिनीनां श्रेष्ठनायिकानां मध्ये प्रथमैकरेखां प्रथमा चासौ एका श्रेष्ठा चासौ रेखा च तां । पु° । शृङ्गारनाटकरसोत्तमपानपात्रं शृंगारः केलिकर्म स एव नाटकं नृत्यं तत्र रसः तस्योत्तमपानपात्रं । पु° । कुसुमायुधवाणखिन्नां पंचशरवाणैः खिन्नां तां ॥२०॥

अद्यापि तां स्तिमितवस्त्रमिवाङ्गलग्नां
प्रौढप्रतापमदनानलतप्तदेहां ।
बालामनाथशरणामनुकम्पनीयां
प्राणाधिकां क्षणमहं न हि विस्मरामि ॥२१॥

अद्यापि तां क्षणं मुहूर्तमात्रं न हि विस्मरामि । कथं भूतां तां । स्तिमितवस्त्रं आर्द्र-वसनं इव अंगलग्नां अंगे शरीरे लग्ना समेतेव तां । पु° । प्रौढप्रतापमदनान-लतप्तदेहां प्रौढप्रताप उपहितपौरुषो यो मदनः कन्दर्प एवानलो वह्निः तेन तप्तः देहः शरीरं यस्याः सा तां । पु° । बालां षोडशवार्षिकीं । पु° । अनाथशरणां न

नाथः स्वामी शरणं रक्षको यस्याः सा तां । निराश्रयां इत्यर्थः । अत एव अनुकम्पनीयां अनुग्राह्यां । पु° । प्राणाधिकां प्राणेभ्यो ऽधिकां गरिष्ठां अतिप्रेयसीं इत्यर्थः ॥२१॥

अद्यापि तां प्रथमतो वरसुन्दरीणां
स्नेहैकपात्रघटितामवनीशपुत्रीं ।
हंहो ऽत्र मे स विरहः सुकुमारगात्र्याः
सोढुं न शक्यत इति प्रतिचिन्तयामि ॥२२॥

हंहो इति संबोधने अत्र अस्मिन् सुकुमारगात्र्याः शिरीषपुष्पकोमलशरीरायाः वियोगवह्निः विश्लेषानलः मया सोढुं न शक्यते न पार्यते इति हेतोः तां अवनीशपुत्रीं पृथिवीशात्मजां प्रतिचिन्तयामि । तद्विरहानलसंतापनाशार्थं इत्यर्थः । कथं भूतां तां । स्नेहैकपात्रघटितां । स्नेहस्य एकपात्ररूपा घटिता निर्मिता तां । केन । त्वया विधात्रा मध्ये वरसुन्दरीणां उत्तमनायिकानां मध्ये । कुतः । प्रथमतः सृष्टेः प्राक् ॥२२॥

अद्याप्यहं विहसितां कुचभारनम्रां
मुक्ताकलापधवलीकृतकण्ठदेशां ।
तां केलिमन्दिरगतां कुसुमायुधस्य
कान्तां स्मरामि रुचिरोज्ज्वलपुष्पकेतुं ॥२३॥

अद्यापि तां कान्तां स्मरामि । कथं भूतां तां । विहसितां विशेषेण प्रहसितमुखीं । पु° । कुचभारनम्रां कुचभारेण पयोधरगौरवेण नम्रा अवनता तां । पु° । मुक्ताकलापधवलीकृतकण्ठदेशां मुक्ताकलापेन मुक्तासमूहेन धवलीकृतः कण्ठदेशो यस्याः सा तां । पु° । केलिमन्दिरगतां केलिमन्दिरं क्रीडासदनं तत् गता प्राप्ता तां । पु° । कुसुमायुधस्य रुचिरोज्ज्वलपुष्पकेतुं रुचिरा मनोहरा उज्ज्वला अतिस्फीता पुष्पकेतुः कुसुमपताका तां ॥२३॥

अद्यापि चाटुशतदुर्ललितोचितार्थं
तस्याः स्मरामि सुरतक्लमविह्वलायाः ।
अव्यक्तनिःस्वनितकातरकथ्यमान-
संकीर्णवर्णरुचिरं वचनं प्रियायाः ॥२४॥

अद्यापि तस्याः प्रियायाः वचनं स्मरामि । कथं भूतं । चाटुशतदुर्ललितोचितार्थं । चाटुशतेन दुर्ललितः कृतसमादरः मनोहरो वा उचितो योग्यः अर्थः प्रयोजनं यस्याः

तत् । पु° । अव्यक्तानिस्वनितकातरकथ्यमानसंकीर्णवर्णरुचिरं अव्यक्तानिस्वनितेन गूढशब्दितेन कातरं मन्दं यत् कथ्यमानं तेन संकीर्णा ये वर्णा अक्षराणि तै रुचिरं मनोहरं । कथं भूतायाः तस्याः । सुरतक्लमविह्वलायाः सुरतायाः परिश्रान्तायाः ॥२४॥

अद्यापि तां सुरतजागरमीलिताक्षीं
शस्ताङ्गयष्टिगलितांशुककेशपाशां ।
शृङ्गारवारिरुहकाननराजहंसीं
जन्मान्तरे निधुवने ऽप्यनुचिन्तयामि ॥२५॥

अद्यापि निधुवने सुरते जन्मान्तरेऽपि अन्यस्मिन्नपि जन्मनि तां अनुचिन्तयामि । कथं भूतां तां । सुरतजागरमीलिताक्षीं सुरतार्थं यो जागरः तेन मीलिते मुद्रिते अक्षिणी यस्याः सा तां । पु° । शस्ताङ्गयष्टिगलितांशुककेशपाशां शस्ता प्रशस्ता अङ्गयष्टिः शरीरश्रेष्ठात् गलितौ अधःपतितौ अंशुककेशपाशौ वस्त्रशिरोरुहसमूहौ यस्याः सा तां । पु° । शृंगारवारिरुहकाननराजहंसीं शृंगार एव वारिरुहकाननं कमलवनं तस्य राजहंसी तां ॥२५॥

अद्यापि तां प्रणयिनीं मृगशावकाक्षीं
पीयूषपूर्णकुचकुम्भयुगं वहन्तीं ।
पश्याम्यहं यदि पुनर्दिवसावसाने
स्वर्गं तथात्र न च राजसुखं स्मरामि ॥२६॥

अद्यापि यदि पुनर् अहं दिवसावसाने तां पश्यामि तदा स्वर्गापवर्गं त्रिदशालयं राजसुखं च न स्मरामि । कथं भूतां तां । प्रणयिनीं प्रेमातिशययुक्तां । पु° । मृगशावकाक्षीं मृगस्य शावकः बालकः तस्य इव अक्षिणी यस्याः सा तां । पु° । पीयूषपूर्णकुचकुंभयुगं वहन्तीं पीयूषं अमृतं तेन पूर्णौ पूरितौ कुचौ तयोर् युगं युगलं तत् धारयन्तीं । अपवर्गस्त्यागमोक्षयोर् इत्यमरः ॥२६॥

अद्यापि विस्मयकरीं त्रिदशान्विहाय
बुद्धिर्बलाद्वलति मे किमहं करोमि ।
जानन्नपि प्रतिमुहूर्तमिहान्तकाले
कान्तेति वल्लभतरेति ममेति धीराः ॥२७॥

हे-धीराः सज्जनाः पण्डिताः इति अमुना प्रकारेण मे मम बुद्धिर् बलाद् इह अन्तकाले प्रतिमुहूर्तं वारं वारं तां विस्मयकरीं आश्चर्यकरीं वलति प्रकाशयति इति योजना । किं कृत्वा । त्रिदशान् देवान् विहाय त्यक्त्वा इति । केन प्रकारेण प्रकाश-

यति । मम कान्ता इति, मम वल्लभतरा इति अत्र जानन्नपि ज्ञानवान् अपि अहं किं वदामि तस्माद्धे धीराः न हि मम शक्यं इदं तदीयं विस्मरणं अवनिन्द्यं च न कर्तव्यो ऽन्यजनकृतनिन्दापरिहारः । तस्माद् भवतः एव सर्वज्ञा इति भावः ॥२७॥

अद्यापि भीरुहरिणीमिव चञ्चलाक्षीं
तां मे गतिं प्रति जनेरुदितां तु वाचं ।
श्रुत्वा स्खलद्विगलदश्रुजलाकुलाक्षीं
कान्तां स्मरामि गुरुशोकविनम्रवक्त्रां ॥२८॥

अद्यापि तां राजपुत्रीं एतदृशीं स्मरामि । कीदृशीं । मदीयं गमनं प्रति इति अमुना प्रकारेण जनैरुदितां कथितां वाचं वचनं श्रुत्वा आकर्ण्य भीरुहरिणीं इव त्रस्तकुरंगीं इव । चंचलाक्षीं इतस्ततः प्रसारितनयनां । कथं भूतां तां । स्खलद्विगलदश्रुजलाकुलाक्षीं अतिभ्रंशं आगच्छन्तीं शेषेण गलत् पतद् यद् अश्रुजलं तेन आकुले व्याप्ते अक्षिणी यस्याः सा तां । पश्चात् कर्मधारयः । पु° । गुरुशोकविनम्रवक्त्रां गुरुशोकेन अतिदुःखेन् विनम्रं अवनतं वक्त्रं मुखं यस्याः सा तां ॥२८॥

अद्यापि तां क्षणवियोगविषोपमेयां
सङ्गे पुनर्बहुतराममृताभिषिक्तां ।
मज्जीवधारणकरीं मदनात्सतन्द्रां
किं ब्रह्मकेशवहरैः सुदतीं स्मरामि ॥२९॥

अद्यापि तां स्मरामि । कथं भूतां तां । क्षणवियोगविषोपमेयां क्षणं मुहूर्तमात्रं यथा स्याद् एवं वियोगो विश्लेषः तस्माद् विषेण गरलेन उपमेया सदृशी तां । पु° । सङ्गे संबंधे सति पुनः भूयः बहुतरां अत्यर्थं अमृताभिषिक्तां अमृतेन अभिषिक्ता स्नपिता सा तां । अन्योऽपि विषार्तः सन्नमृतस्नानात् सुखी भवति इत्यर्थः ॥ अत एव मज्जीवधारणकरीं मम प्राणावनिकर्त्रीं । पु° । मदनात् सतन्द्रां तन्द्रायुक्तां । पु° । सुदतीं शोभनदशनां । सैव संसारसारित्यभिप्रयेणाह ब्रह्मकेशवहराणां स्मरणामुक्तिकरं मुक्तौ च सुखदुःखाभावः अतो न किमपि स्मरणप्रयोजनं तस्याः स्मरणेन सुखं एव अतः तां एव स्मरामि ॥२९॥

अद्यापि जातु निपुणं यतता मयापि
दृष्टं दृशा जगति जातिविधे वधूनां ।
सौन्दर्यनिर्जितरतिद्विजराजकान्तेः
कान्ताननस्य सदृशं वदनं गुणैर्न ॥३०॥

गुणैः सौन्दर्यगुणैः कान्ताननस्य कान्तामुखस्य सदृशं तत्त्यमुखं जगति संसारे जातु कदाचिद् अपि दृशा चक्षुषा अद्यापि अद्यपर्यन्तं अपि मया न दृष्टं नालोकितं । कथं भूतेन मया । निपुणं चातुर्यपूर्वकं यथा स्यात् एवं यततापि यत्नेन निरूपयतापि । कुत्र वापितु । वधूनां सुन्दरीणां जातिविधे यस्मिन् इति आदिजातिविधाने ऽपि । कथं भूतस्य कान्ताननस्य । सौन्दर्यनिर्जितरतिद्विजराजकान्तेः सौन्दर्येण सुन्दरतया निर्जिता तिरस्कृता रतिद्विजराजयोः कामपतिचंद्रयोः कान्तिः शोभा येन तत् तस्य ॥३०॥

अद्यापि राजगृहतो मयि नीयमाने
दुर्वारभीषणकरैर्यमदूतकल्पैः ।
किं किं तया बहुविधं न कृतं मदर्थे
वक्तुं न शक्यत इति व्यथते मनो मे ॥३१॥

मदर्थे मन्निमित्तं तया राजकन्यया बहुविधं कार्पण्यं किं किं न कृतं अपि तु अनेकप्रकारेण सर्वं एव कृतं तद् वक्तुं मया न शक्यते न पार्यते इति हेतो अद्यापि इदानीं अपि मे मम मनः चित्तं व्यथते दुःखितं भवति । क्व सति । राजगृहतः राजसादनात् मयि नीयमाने सति । कैः । अन्तःपुरपुरुषैः । कथं भूतैः अन्तःपुरचारिपुरुषैः । दुर्वारभीषणकरैः अतिदुःसहभयानकहस्तैः अत एव यमदूतकल्पैः कृतान्तकिंकरसदृशैः ॥३१॥

अद्यापि तन्निशि दिवा हृदयं दुनोति
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखं मम वल्लभायाः ।
लावण्यनिर्जितरति क्षतकामदर्पं
भूयः पुरः प्रतिपदं न विलोक्यते यत् ॥३२॥

मम वल्लभायाः तत् पूर्णेन्दुसुन्दरमुखं निशि दिवा रात्रिंदिवं हृदयं दुनोति पीडयति । तत् किं । यद् वदनं भूयः पुनरपि प्रतिपदं प्रतिक्षणं पुरो यन्न विलोक्यते न दृश्यते । कथं भूतं वदनं । लावण्यनिर्जितरति लावण्येन सौन्दर्येण निर्जिता रतिः कामपतिः येन तत् । अत एव क्षतकामदर्पं क्षतः खण्डितः कामस्य दर्पो गर्वो येन तत् ॥३२॥

अद्यापि तामविहतां मनसा चलेम
संचिन्तयामि युवतीं मम जीविताशां ।
नान्योपभुक्तनवयौवनभारसारां
जन्मान्तरेऽपि मम सैव गतिर्यथा स्यात् ॥३३॥

अद्यापि मरणसमयेऽपि तां शयने महार्हशय्यानां एतादृशीं स्मरामि । अद्यापि चलेन चंचलेन मनसा कृत्वा तां तथा तेन प्रकारेण संचिन्तयामि यथा जन्मान्तरे ऽपि अन्यस्मिन्नपि जन्मनि मम सैव गतिः स्यात् । तद् उक्तं गीतायां ।

यं यं वापि स्मरं भावं त्यजत्यन्ते कलेवरं ।
तं तं एवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥

कथं भूतां तां । अविहतां स्त्रीगुणैर् अखण्डितां । पु॰ । युवतीं तरुणीं । पु॰ । मम जीविताशां मम जीविते जीवने आशा प्रत्याशा या सा तां । पु॰ । नान्योपभुक्तानवयौवनभारसारां न अन्येन उपभुक्तः उपभोगीकृतः नवयौवनभारस्य सारः स्थिराशो (?) यस्याः सा तां ॥३३॥

अद्यापि तद् वदनपङ्कजगन्धलुब्ध-
भ्राम्यद्द्विरेफचयचुम्बितगण्डयुग्मं ।
लीलावधूतकरपल्लवकङ्कणानां
घ्राणेऽपि मूर्च्छितमनः सुतरां मदीयं ॥३४॥

अद्यापि घ्राणादिशब्दो ऽपि मदीयं मनः सुतरां मूर्च्छितं मोहयुक्तं करोति । कथं । यथा स्याद् यद्वदनपङ्कजगन्धलुब्धभ्राम्यद्द्विरेफचयचुंबितं गण्डयुग्मं यथा स्यात् तथा तद्वदनपंकजगंधे लुब्धाः लंपटाः सन्तः भ्राम्यन्तः ये द्विरेफाः भ्रमराः तेषां चयेन समूहेन चुंबितं गण्डयुग्मं यत्र क्रियायां तत् । केषां घ्राणे । लीलावधूतकरपल्लवकंकणानां लीलया विलासेन अवधूतौ कंपितौ चालितौ यौ करपल्लवौ पल्लवसदृशकरौ तयोः कंकणानि वलयानि तेषां ॥३४॥

अद्यापि सा नखपदं स्तनमण्डले यत्
दत्तं मयास्यमधुपानविमोहितेन ।
उद्भिन्नरोमपुलकैर्बहुभिः प्रयत्नात्
जागर्ति रक्षति विलोकयति स्मरामि ॥३५॥

अद्यापि अहं इति स्मरामि । इति किं । सा तद् एव नखपदं नखक्षतं प्रयत्नाद् बलाद् रक्षति प्रयत्नाद् विलोकयति च जागर्ति च इति स्मरामि । तत् किं नखपदं । मया यत् स्तनमण्डले दत्तं न्यस्तं । कथं भूतेन मया । आस्यमधुपानविमोहितेन मुखकमलमधुपानं तेन विमोहितो भ्रान्तचित्तः तेन । कथं भूतायाः । बहुभिर् उद्भिन्नरोमपुलकैर् उद्भिन्नरोमांचलैर् लक्षिता लक्षणैः स्पृष्टायाः ॥३५॥

अद्यापि कोपविमुखीकृतगन्तुकामा
नोक्तं वचः प्रतिददाति यदैव पूर्वं ।

चुम्बामि रोदिति भृशं पतितो ऽस्मि पादे
दासस्तव प्रियतमे भज मां स्मरामि ॥३६॥

अद्यापि अहं इति स्मरामि । इति कां । कोपविमुखीकृतगन्तुकामा सती यदैव पूर्वं प्रथमं उक्तं वचो न प्रतिददाति प्रत्युत्तरं न प्रयच्छति । तदैव चुम्बामि मुखकमलं इत्यर्थः । यदा भृशं रोदिति तदा हे प्रियतमे हे प्राणवल्लभे तव दासोऽहं मां भज अङ्गाय गृहाण इत्युक्त्वा तस्यै तस्याः पादे चरणयुगे पतितो ऽस्मि इत्यहं स्मरामि कोपविमुखीकृतगन्तुकामेति कोपेन विमुखीकृता उदासिनीकृता चासौ गन्तुकामेति विग्रहः ॥३६॥

अद्यापि धावति मनः किमहं करोमि
सार्धं सखीभिरपि वासगृहे सुकान्ते ।
कान्ताप्रगीतपरिहासविचित्रनृत्ये
क्रीडाभिराम इति यातु मदीयकालः ॥३७॥

अद्यापि मम मनः इति हेतोः धावति गच्छति अत्र किं अहं करोमि इति कस्माद्धेतोः मदीयकालः सखीभिः सार्धं वासगृहे अपि अत्यर्थं यातु गच्छतु इति । कथं भूते वासगृहे । सुकान्ते शोभना कान्ता मत्प्राणेश्वरी यत्र तत् तस्मिन् । पुनः किं भूते । कान्ताप्रगीतपरिहासविचित्रनृत्ये कान्ताभिः सुन्दरीभिः प्रगीतः कृतो यः परीहासः स एव विचित्रं अद्भुतं नृत्यं नाटकं यत्र तत् तस्मिन् । पुनः कथं भूते । क्रीडभिरामे क्रीडयाभिरामं मनोहरं तत् तस्मिन् ॥३७॥

अद्याप्यहं न खलु वेद्मि किमीशपत्नी
शापागता सुरपतेरथ कृष्णलक्ष्मीः ।
धात्रैव किं त्रिजगतः परिमोहनाय
सा निर्मिता युवतिरत्नदिदृक्षया वा ॥३८॥

अद्यापि अहं खलु निश्चयेन सा का भवति इति न वेद्मि न जानामि । इति किं । ईशपत्नी पार्वती किं सुरपतेरिन्द्रस्य शापागता उर्वशी किं अथवा कृष्णलक्ष्मीः । किं धात्रैव ब्रह्मणैव त्रिजगतः त्रिलोकस्य परिमोहनाय वशीकरणाय निर्मिता किं अथवा युवतिरत्नदिदृक्षया स्त्रीश्रेष्ठं द्रष्टुं इच्छया स्पृहयेति ॥३८॥

अद्यापि तां जगति वर्णयितुं न कश्चित्
शक्तो ह्यपृष्टसदृशीं च परिग्रहं मे ।

दृष्टं द्वयोः सदृशयोः खलु येन रूपं
शक्तो भवेद्यदि स एव परं तु नान्यः ॥३९॥

अद्यापि मे मम तां परिग्रहं पत्नीं जगति संसारे वर्णयितुं गुणातिशयं ज्ञापयितुं कश्चित् कोऽपि न शक्तोऽस्ति। कथं भूतां तां। अपदृष्टसदृशीं न दृष्टा सदृशी तुल्या यस्याः सा तां। तर्हि वर्णयितुं कः शक्तः इत्याह। खलु निश्चये, येन द्वयोर् उभयोः सदृशयोः रूपं दृष्टं स एव परं केवलं यदि शक्तो भवेत् न तु अन्यः कश्चित् तस्या रूपं वर्णयितुं शक्तो भवेद् इत्यर्थः। परिग्रहशब्दोऽजहल्लिंगः पत्नीवाचकः पुंसि वर्तते ॥३९॥

अद्यापि तां नयनकज्जलमिश्रमश्रु
विश्रान्तकर्णयुगलं दधतीं विरुष्टां।
कान्तां स्मरामि घनपीनपयोधराग्र्यां
श्यामामनल्पगुणगौरवशोभमानां ॥४०॥

अद्यापि इदानीं अपि तां कान्तां स्मरामि। कथं भूतां तां। अश्रु नेत्रजलं दधतीं धरयन्तीं। कथं भूतं अश्रु। नयनकज्जलमिश्रं नयनकज्जलेन लोचनाञ्जनेन मिश्रं मिलितं। पुनः कथं भूतं। विश्रान्तकर्णयुगलं कर्णयुगले श्रवणद्वये विश्रान्तं उपगतं विश्रान्तकर्णयुगलं तत्। पुनः कथं भूतां। विरुष्टां विशेषेण रुष्टा विरुष्टा सा तां। पु॰। घनपीनपयोधराग्र्यां घनौ कठिनौ पीनौ स्थूलौ पयोधरौ कुचौ ताभ्यां आग्रायुक्ता तां। पु॰। श्यामां अप्रसूतां मधुरभाषिणीं वा। तद् उक्तं।

श्यामा च श्यामवर्णा च श्यामा मधुरभाषिणी।
अप्रसूता भवेच्छ्यामा श्यामा षोडशवर्षिकी ॥४०॥

अद्यापि निर्मलशरच्छशिगौरकान्ति
चेतो मुनेरपि हरेत् किमुतास्मदीयं।
वक्त्रं सुधारसमयं यदि तत् प्रपद्ये
चुम्बाम्यहं न विरहो व्यथते मनो मे ॥४१॥

अद्यापि इदानीं अपि अहं यदि तत् वक्त्रं वदनं प्रपद्ये प्राप्नोमि तर्हि तथा चुम्बामि अन्योन्यवक्त्रपुटयोगं करोमि। तथा कथं। यथा वियोगो विरहो मम मनो न व्यथयते पीडयति। तत् किं वक्त्रं। यद् वक्त्रं मुनेर् अपि निःस्पृहस्यापि चेतो हरेत् आकर्षति अस्मदीयं चेतो हरेत् किमुत। अत्र किं वक्तव्यं। कथं भूतं वक्त्रं। निर्मलशरच्छशिगौरकान्ति निर्मलो मलशून्यो यः शरच्छशी शरच्चन्द्रः तद्वत् कान्तिर् यस्य तत्। पु॰। सुधारसमयं अमृतरसविकारं तत् ॥४१॥

अद्यापि तत् कमलरेणुसुगन्धि वक्त्रं
तत्प्रेमवारि मकरध्वजतापहारि ।
प्राप्नोम्यहं यदि पुनः सुरतैकतीर्थं
प्राणांस्त्यजामि नितरां तदवाप्तिहेतोः ॥४२॥

अद्यापि अहं यदि पुनः तद्वक्त्रं प्राप्नोमि तदा नितरां यथा स्याद् एवं प्राणान् असून् त्यजामि मुंचामि । किं निमित्तं । तदवाप्तिहेतोः तत्प्राप्तिनिमित्तं । कथं भूतं तत् । सुरतैकतीर्थं सुतरां अतिशयेन यो रतः संतोषः तस्य एकं मुख्यं तीर्थं स्थानं पात्रं इति यवत् । पु° । तत्प्रेमवारि तस्याः प्रेम एव वारि जलं यत्र तत् । अन्यत्रापि तीर्थे जलं भवति । पु° । कमलरेणुसुगन्धि कमलरेणुवत् सुगन्धि । पु° । मकरध्वजतापहारि कन्दर्पतापशमनकारि । अन्यदपि तीर्थं कमलरेणुसुगन्धि तापहारि भवतीति ॥४२॥

अद्याप्यहो जगति सुन्दरलक्षपूर्णे
चान्योन्यपीवरगुणाधिकसंप्रपन्ने ।
अन्याभिरित्युपमितुं न मयावशक्यं
रूपं तदीयमिति मे हृदये विषादः ॥४३॥

अद्यापि मे हृदये इति विषादोऽस्ति । इतीति किं । अन्याभिर् नायिकाभिः तदीयं रूपं उपमितुं उपमानं कर्तुं मया नावशक्यं न पार्य्यं इति । क्व सति । जगति संसारे सुन्दरलक्षपूर्णे सति सुन्दराणां लक्षं असंख्यातं तेन पूर्णं व्याप्तं तस्मिन् । कथं भूते जगति । अन्योन्यपीवरगुणाधिकसंप्रपन्ने अन्योन्यस्य ये पीवरगुणाः तेषां अधिकं अतिशयः तस्मिन् संप्रपन्नं व्याप्तं तस्मिन् । चशब्दः पदपूर्णे अहो इति कष्टे ॥४३॥

अद्यापि सा हि नवयौवनसुन्दराङ्गी
रोमाञ्चवीचिविलसच्चपलाङ्गयष्टिः ।
मत्स्वान्तसारसचलद्विरहोच्चपङ्कात्
किञ्चिद्गमं प्रथयति प्रियराजहंसी ॥४४॥

अद्यापि सा प्रियराजहंसी किंचिद्गमं किंचिद् गमनं प्रथयति व्यापयति । कस्मात् । मत्स्वान्तसारसचलद्विरहोच्चपङ्कात् मम स्वान्तं अन्तःकरणं तदेव सारसं कुशेशयं तस्मिन् चलं प्रचुरीभवं चासौ विरहश्च स एव उच्चपंकः महत्कर्दमः तस्मात् । कथं भूता सा । नवयौवनसुन्दराङ्गी नवयौवनेन स्तुत्यतारुण्येन सुंदरं मनोहरं

अंगं गात्रं यस्याः सा । पु° । रोमाञ्चवीचिविलसच्चपलाङ्गयष्टिः रोमाञ्च एव वीचिः कल्लोलः तया विलसन्ती चपला चंचला अंगयष्टिः यस्याः सा ॥४४॥

अद्यापि तां नृपतिशेखरराजपुत्रीं
संपूर्णयौवनमदालसघूर्णनेत्रां ।
गन्धर्वयक्षसुरकिन्नरराजकन्यां
साक्षान्नभोनिपतितामिव चिन्तयामि ॥४५॥

अद्यापि तां नृपतिशेखरराजपुत्रीं स्मरामि नृपतिशेखराणां भूमिपालश्रेष्ठाणां राजा तस्य पुत्री तां । कथं भूतां तां । संपूर्णयौवनमदालसघूर्णनेत्रीं संपूर्णो यो यौवनमदः तेन अलसे घूर्णे नेत्रे यस्याः सा तां । पु° । साक्षात् प्रत्यक्षं नभोनिपतितां गन्धर्वयक्षसुरकिन्नरराजकन्यां इव गन्धर्वाश्च यक्षाश्च सुराश्च किन्नराश्च तेषां राजा शतमन्युः तस्य कन्या या सा तां इव ॥४५॥

अद्यापि तां प्रणयिनीं कृशवेदिमध्यां
उत्तुङ्गसंभृतसुधास्तनकुम्भयुग्मां ।
नानाविचित्रकृतमण्डनमण्डिताङ्गीं
सुप्तोत्थितां निशि दिवा न हि विस्मरामि ॥४६॥

अद्यापि इदानीं अपि तां सुप्तोत्थितां निशि दिवा रात्रिंदिवं न विस्मरामि । कथं भूतां तां । प्रणयिनीं प्रेमयुक्तां । पु° । कृशवेदिवद् मध्यो यस्याः सा तां । पु° । उत्तुङ्गसंभृतसुधास्तनकुम्भयुग्मां उत्तुङ्गौ उच्चतरौ संभृतौ अन्योन्यामिलितौ सुधापूरितौ यौ स्तनकुंभौ तयोर् युग्मं यस्याः सा तां । पु° । नानाविचित्रकृतानि अनेकरूपकृतानि यानि मण्डनानि तैर् मण्डितं अलंकृतं अंगं यस्याः सा तां ॥४६॥

अद्यापि तां कनककान्तिधृतालसाङ्गीं
व्रीडोत्सुकां मदनभीतिविकम्पमानां ।
अङ्गाङ्गसङ्गपरिचुम्बनजातमोहां
मज्जीवनौषधिमिव प्रमदां स्मरामि ॥४७॥

अद्यापि इदानीं अपि स्मरामि तां प्रमदां प्रकृष्टो मदो यस्याः सा तां । पु° । मज्जीवनौषधिमिव मम प्राणरक्षाभेषजतुल्यां इव शब्दसादृश्ये । पु° । कनककान्तिधृतालसाङ्गीं कनककान्तिः स्वर्णशोभा धृता येन एतादृशं अलसं अंगं यस्याः सा तां । पु° । व्रीडोत्सुकां व्रीडया उत्सुकां उत्कण्ठितां तां । पु° । मदनभीतिविकम्पमानां मदनात् कन्दर्पात् या भीतिः भयं तया विकंपमानां तां । पु° । अङ्गाङ्गसङ्गप-

रिचुंबनजातमोहां अंगांगसंगेन आलिंगनविशेषेण यत् चुंबनं तेन संजातो मोहो ज्ञानाभावो यस्याः सा तां ॥४७॥

अद्यापि तत् सुरतकेलिनिरस्त्रयुद्धं
बन्धोपबन्धपतनोत्थितशून्यहस्तं ।
दन्तोष्ठपीडननखक्षतरक्तसिक्तं
तस्याः स्मरामि रतिबन्धुरनिष्ठुरत्वं ॥४८॥

अद्यापि इदानीं अपि तस्याः तत् सुरतकेलिनिरस्त्रयुद्धं स्मरामि सुरतकेल्यां निधुवनक्रीडायां निरस्त्रं अस्त्रशून्यं च यद् युद्धं तत् । कथं भूतं युद्धं । बन्धोपबन्धपतनोत्थितशून्यहस्तं बन्धः पंकजासनादि उपबन्धः एतत्प्रभेदः ताभ्यां ये पतनोत्थिते पतनोत्थानेनाभ्यां शून्या हस्ता यत्र तत् । पु° । दन्तोष्ठपीडननखक्षतरक्तसिक्तां दन्तैर् यद् दष्टपीडननखैर् यानि क्षतानि तेषां रक्तं रुधिरं तेन सिक्तं । पु° । रतिबन्धुरनिष्ठुरत्वं रतिना सुरतेन बन्धुरं मनोहरं निष्ठुरत्वं यत्र तत् ॥४८॥

अद्याप्यहं वरवधूसुरतोपभोगं
जीवामि नान्यविधिना क्षणमन्तरेण ।
तच्चात्र मे मरणमेव हि दुःखशान्त्यै
विज्ञापयामि भवतस्त्वरितं लुनीहि ॥४९॥

अद्यापि इदानीं अपि अहं क्षणं मुहूर्तं वरवधूसुरतोपभोगं अन्तरेण उत्तमाङ्गनासुरतोपभोगं विना अन्यविधिना अन्यप्रकारेण न जीवामि प्राणमुक्तो न भवामि । तत् तस्मात् कारणात् हे भवतः मे मम दुःखशान्त्यै दुःखोपशमनाय जीवनमन्दे मरणं एव भवतः त्वत्तो विज्ञापयामि प्रार्थयामि । त्वं त्वरितं शीघ्रं लुनीहि छिन्धि एतावतः स्वशान्तिर्भविष्यतीत्यर्थः ॥४९॥

अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं
कूर्मो बिभर्ति धरणीं खलु पृष्ठकेन ।
अम्भोनिधिर्वहति दुःसहबाडवाग्निं
अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥५०॥

॥ इति श्रीचौरमहाकविना रचिता श्लोकपञ्चाशिका समाप्ता ॥

तव ते अस्माकं किं किं फलं इत्यत आह अद्यापि नोज्झतीति सुकृतिनः पुण्यवन्तो जनाः अङ्गीकृतं स्वीकृतं यावज्जीवं परिपालयन्ति तद् दृष्टान्तं दर्शयितुं

आह । हरो महादेवः अद्यापि इयंतं कालं यावत् कालकूटं गरलं न उत्क्रांति न त्यजति । किलकिलेति पुराणादौ श्रूयते समुद्रमथनेन कालकूट उत्थितः तत्तेजसा त्रैलोक्यं दग्धुं उपक्रान्तं सोढुं कोऽपि न शशाक तज्जारणं पुरा हरेणाङ्गीकृतं तं अद्यापि वहति न च त्यजति । अपरदृष्टान्तं आह । खलु निश्चयं कूर्मः कच्छपः पृष्ठकेन कृत्वा धरणीं भूमीं अद्यापि इयन्तं दिवसं यावत् बिभर्ति धारयति । कूर्मरूपिणा विष्णुना पृष्ठेण पृथिवीं धारयिष्यामि इत्यङ्गीकृतं सोऽद्यापि तां धरणीं धारयति एव न त्यजति । अपरदृष्टान्तं आह । अम्भोनिधिः समुद्रः अद्यापि इयंतं कालं यावत् बाडवाग्निं बाडवरूपिणं अग्निं बिभर्ति धारयति कथं न तं बाडवाग्निं दुःसहं सोढुं अशक्यं । बाडवरूपो ऽग्निः समुद्रे तिष्ठतीति पौराणिका प्रसिद्धिः । सोऽद्यापि तं रक्षतीति अतो युष्माभिर् अपि यद् अंगीकृतं अस्ति तत् परिपालनीयं इति वक्तुराशयः ॥५०॥

इति श्रीसमस्तविद्यारविन्दमार्तण्डखण्डितविद्यासिसर्वविपक्षसमोपकारसंवृष्टीकृतमृद्ब्राह्मणसमूहसूरिरामोपाध्यायसूनुना गणपतिना रचिता विलासिजनचितकैरचडिकाचौरपंचाशिकायाः टीका संपूर्णा ॥संवत् १८२२॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

## ॥ अथ शृङ्गारशतकं ॥

शम्भुस्वयम्भुहरयोर्हरिणेक्षणानां
येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः ।
वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय
तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥ १ ॥

॥ तत्रादौ स्त्रीप्रशंसा ॥

स्मितेन भावेन च लज्जया भिया
पराङ्मुखैरर्धकटाक्षवीक्षितैः ।
वचोभिरीर्ष्याकलहेन लीलया
समस्तभावैः खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ २ ॥

भ्रूचातुर्याकुञ्चिताक्षाः कटाक्षाः
स्निग्धा वाचो लज्जिताश्चैव हासाः ।
लीलामन्दं प्रस्थितं च स्थितं च
स्त्रीणामेतद्भूषणं चायुधं च ॥ ३ ॥

क्वचित्सुभ्रूभङ्गैः क्वचिदपि च लज्जापरिणतैः
क्वचिद्भीतित्रस्तैः क्वचिदपि च लीलाविलसितैः ।
नवोढानामेभिर्वदनकमलैर्नेत्रचलितैः
स्फुरन्नीलाब्जानां प्रकरपरिपूर्णा इव दिशः ॥ ४ ॥

वक्त्रं चन्द्रविकासि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने
वर्णः स्वर्णमपाकरिष्णुरलिनीं जिष्णुः कचानां चयः ।
वक्षोजाविभकुम्भसम्भ्रमहरौ गुर्वी नितम्बस्थली
वाचां हारि च मार्दवं युवतिषु स्वाभाविकं मण्डनं ॥ ५ ॥
स्मितं किंचिद्वक्त्रे सरलतरलो दृष्टिविभवः
परिस्पन्दो वाचामभिनवविलासोक्तिसरसः ।
गतीनामारम्भः किसलयितलीलापरिकरः
स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिह न हि रम्यं मृगदृशः ॥ ६ ॥
द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगदृशां प्रेम्णा प्रसन्नं मुखं
घ्रातव्येष्वपि किं तदास्यपवनः श्रव्येषु किं तद्वचः ।
किं स्वाद्येषु तदोष्ठपल्लवरसः स्पृश्येषु किं तत्तनुः
ध्येयं किन्नवयौवनं सुहृदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमः ॥ ७ ॥
एताः स्खलद्वलयसंहतिमेखलोत्थ-
झङ्कारनूपुररवाहृतराजहंसाः ।
कुर्वन्ति कस्य न मनो विवशं तरुण्यो
वित्रस्तमुग्धहरिणीसदृशैः कटाक्षैः ॥ ८ ॥
कुङ्कुमपङ्ककलङ्कितदेहा
गौरपयोधरकम्पितहारा ।
नूपुरहंसरणत्पदपद्मा
कं न वशीकुरुते भुवि रामा ॥ ९ ॥
नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा
ये नित्यमाहुरबला इति कामिनीनां ।
याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः
शक्रादयो ऽपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥ १० ॥

नूनमाज्ञाकरस्तस्याः सुभ्रुवो मकरध्वजः ।
यतस्तन्नेत्रसंचारसूचितेषु प्रवर्तते ॥ ११ ॥

केशाः संयमिनः श्रुतेरपि परं पारं गते लोचने
अन्तर्वक्त्रमपि स्वभावशुचिभिः कीर्णा द्विजानां गणैः ।
मुक्तानां सतताधिवासरुचिरं वक्षोजकुम्भद्वयं
इत्थं तन्वि वपुः प्रशान्तमपि ते क्षोभं करोत्येव नः ॥ १२ ॥

मुग्धे धनुष्मती केयमपूर्वा ऽपीह दृश्यते ।
यथा बध्नसि चेतांसि गुणैरेव न शायकैः ॥ १३ ॥

सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्सु तारारवीन्दुषु ।
विना मे मृगशावाक्ष्या तमो भूतमिदं जगत् ॥ १४ ॥

यद्वृत्तस्तनभार एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते
रागान्धेषु तदोष्ठपल्लवमिदं कुर्वन्तु नाम व्यथां ।
सौभाग्याक्षरपङ्क्तिरेव लिखिता पुष्पायुधेन स्वयं
मध्यस्था ऽपि करोति तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ १५ ॥

गुरुणा स्तनभारेण मुखचन्द्रेण भास्वता ।
शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयीव सा ॥ १६ ॥

तस्याः स्तनौ यदि घनौ जघनं विहारि
वक्त्रं च चारु तव चित्त किमाकुलत्वं ।
पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु तवास्ति वाञ्छा
पुण्यैर्विना न हि भवन्ति समीहितार्थाः ॥ १७ ॥

मात्सर्यमुत्सार्य विचार्यकार्यं
आर्याः समर्यादमिदं वदन्तु ।
सेव्या नितम्बाः किमु भूधराणां
उत स्मरस्मेरविलासिनीनां ॥ १८ ॥

संसारेऽस्मिन्नसारे परिणतितरले द्वे गती पण्डितानां
तत्त्वज्ञानामृताम्भः पुलकितधियां यातु कालः कदाचित् ।
नो चेन्मुग्धाङ्गनानां स्तनजघनभराभोगसंभोगिनीनां
स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोलोद्यतानां ॥ १९ ॥
मुखेन चन्द्रकान्तेन महानीलैः शिरोरुहैः ।
पाणिभ्यां पद्मरागाभ्यां रेजे रत्नमयीव सा ॥ २० ॥
संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति
निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां
किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ २१ ॥

॥ इति स्त्रीप्रशंसा ॥

॥ अथ भोगादिलक्षणं ॥

विश्रम्य विश्रम्य वनद्रुमाणां
छायासु तन्वी विचचार काचित् ।
स्तनोत्तरीयेण करोद्धृतेन
निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥ २२ ॥
अदर्शने दर्शनमात्रकामा
दृष्टा परिष्वङ्गरसैकलोला ।
आलिङ्गितायां पुनरायताक्ष्यां
आशास्महे विग्रहयोरभेदं ॥ २३ ॥
मालती शिरसि जृम्भणोन्मुखी
चन्दनं वपुषि कुङ्कुमान्वितं ।
वक्षसि प्रियतमा मनोहरा

स्वर्ग एष परिशिष्ट आगतः ॥ २४ ॥

प्राङ्मामिति मनागमानितगुणं जाताभिलाषं ततः
सव्रीडं तदनुश्लथोद्यतमनुप्रत्यस्तधैर्यं पुनः ।
प्रेमार्द्रस्पृहणीयनिर्भररहः क्रीडाप्रगल्भा ततो
निःशङ्काङ्गविकर्षणाधिकसुखं रम्यं कुलस्त्रीरतं ॥ २५ ॥

उरसि निपतितानां स्रस्तधम्मिल्लकानां
मुकुलितनयनानां किंचिदुन्मीलितानां ।
सुरतजनितस्वेदस्वार्द्रगण्डस्थलीनां
अधरमधु वधूनां भाग्यवन्तः पिबन्ति ॥ २६ ॥

आमीलितनयनानां यः सुरतरसो ऽनुसंविदं कुरुते ।
मिथुनैर्मिथो ऽवधारितमवितथमिदमेव कामनिर्वहणं ॥ २७ ॥

इदमनुचितमक्रमश्च पुंसां
यदिह जरास्वपि मान्मथा विकाराः ।
तदपि च न कृतं नितम्बिनीनां
स्तनपतनावधि जीवितं रतं वा ॥ २८ ॥

एतत्कामफलं लोके यद्द्वयोरेकचित्तता ।
अन्यचित्तकृते कामे शवयोरिव संगमः ॥ २९ ॥

प्रणयमधुराः प्रेमोद्गाढा रसादलसास्तथा
मधुरभणिता मुग्धप्रायाः प्रकाशितप्रमदाः ।
प्रकृतिसुभगा विस्रम्भार्द्राः स्मरोदयदायिनो
रहसि किमपि स्वैरालापा हरन्ति मृगदृशां ॥ ३० ॥

आवासः क्रियतां गाङ्गे पापहारिणि वारिणि ।
स्तनमध्ये तरुण्या वा मनोहारिणि हारिणि ॥ ३१ ॥

प्रियपुरतो युवतीनां तावत्पदमातनोतु हृदि मानः ।
भवति न यावच्चन्दनसुरभिर्मधुनिर्मलः पवनः ॥३२॥

॥ इति भोगादिलक्षणं ॥

॥ अथ ऋतुवर्णनं ॥

॥ तत्रादौ वसन्तः ॥

परिमलभृतो वाताः शाखा नवाङ्कुरकोटयो
मधुरविरतोत्कण्ठावाचः प्रियाः पिकपक्षिणां ।
विरलसुरतस्वेदोद्गमा वधूवदनेन्दवः
प्रसरति मधौ रात्र्यां जातो न कस्य गुणोदयः ॥३३॥

मधुरयं मधुरैरपि कोकिला-
कलकलैर्मलयस्य च वायुभिः ।
विरहिणः प्रणिहन्ति शरीरिणो
विपदि हन्त सुधापि विषायते ॥३४॥

आवासः किल किंचिदेव दयितापार्श्वे विलासालसः
कर्णे कोकिलकाकलीकलरवः स्मेरो लतामण्डपः ।
गोष्ठी सत्कविभिः समं कतिपयैः सेव्याः शितांशोः कराः
केषांचित्सुखयन्ति नेत्रहृदये चैत्रे विचित्राः क्षपाः ॥३५॥

पान्थस्त्री विरहानलाहुतिकलामातन्वती मञ्जरी
मा कुन्देषु पिकाङ्गनाभिरधुना सोत्कण्ठमालोक्य ते ।
अप्येते नवपाटलापरिमलाः प्राग्भारपाटच्चरा
वान्ति क्लान्तिवितानतानवकृताः श्रीखण्डशैलानिलाः ॥३६॥

सहकारकुसुमकेसरनिकरभरामोदमूर्च्छितदिगन्ते ।
मधुरमधुविधुरमधुपे विमधौ कस्य न भवेदुत्कण्ठा ॥३७॥